

MATERIÁLY:
MARXISTICKÁ
KRITIKA
SOVĚTSKÉHO
SVAZU

JOSEF GUTTMANN: SOVĚTSKÝ SVAZ – NOVÁ TŘÍDNÍ SPOLEČNOST

Pavel Siostrzonek (ed.)

The Soviet Union: A New Class Society

Abstract

The following text introduces Josef Guttman's critical analyses of Soviet society as a new class society that substantially differs from both socialism and capitalism. Between 1937 and 1944, Guttman published three essays whose novelty has been largely overlooked in existing scholarship, although the essays represent the very first Czechoslovak analyses of their kind. The overall political, intellectual, and biographical context of Guttman's theoretical contributions is sketched out in this introductory text as well, and Guttman's subsequent articles on the topic are discussed as well. Following this introduction, the author provides an annotated Czech translation of Guttman's most elaborated essay, which was published in Dwight Macdonald's radical journal politics under the title "The Soviet Union: A New Class Society." Focusing on the Soviet economy, Guttman tried to demonstrate how much Soviet society was plagued by oppression, inequality, unfreedom,

and acute economic contradictions. Far from embodying the Marxist idea of socialist society as a free association of direct producers, Soviet society was based on a historically new mode of production in which the bureaucracy established itself as a new ruling class. Following this introduction, we print a revised and annotated edition of Guttman's "The Soviet Union: A New Class Society."

Keywords

Josef Guttman, Soviet-type society, Marxist political theory, political economy

JOSEF GUTTMANN O SOVĚTSKÉM SVAZU*

Pavel Siostrzonek

Josef Guttman (23. května 1902 v Táboře – 9. května 1956 v New Yorku) nepatří mezi ty osobnosti, jimž by se v historiografii předlistopadového i polistopadového režimu dostávalo pozornosti. Česká marxistická levice, která kdysi rázně vystupovala proti systémům sovětského typu, ale zároveň si udržovala silně kritický odstup od systému západního, bývala – a dosud je – buď předmětem ideologických výkladů, anebo má být z dějin vymazána či přinejlepším odsunuta jako aberace nebo slepá ulička na jejich okraj. Minulý i současný režim si tak podávají ruce při vyzdvihování jednoduché opozice dvou systémových alternativ: buď je politická orientace redukovatelná na ideologické potvrzení systémů SSSR a východního bloku, nebo ji lze vměstnat do obhajoby tržního kapitalismu s jeho liberálnědemokratickým politickým režimem. Pokud v mysli historika přežívá paradigma totalitarismu, bývá první alternativa často velmi povrchně směřována i se systémy a režimy fašistickými a nacistickými. Pokud historik dává přednost obhajobě systémů východního bloku, neváhá opět povrchně zdůraznit souvislost kapitalismu s režimy pravicově autoritářskými. Benjaminovské zastavení dějin založených na útlaku, zastavení triumfálního pochodu systémů a režimů, které přineslo 20. století, nepřichází ani u jednoho výkladu v úvahu jako životaschopná alternativa. Musíme se zkrátka smířit s „nedokonalostí“ jednoho či druhého systému nebo se přinejlepším stát obhájcem dějinných politických sil, které se snažily o jejich reformy. Studie Josefa Guttmanna *Sovětský svaz – nová třídní společnost* (1944), kterou autor napsal v americkém exilu a kterou v českém překladu přinášíme, naopak představuje jeden z mnoha myšlenkových počínů, jež se pokusily vymanit ze sevření zmiňované dvojice protikladných alternativ.

Politický život Josefa Guttmanna lze rozdělit do několika odlišných etap.¹ Ta první začíná jeho vstupem do KSČ v roce 1921. Již v první polovině dvacátých let se student (a absolvent) Vysoké školy obchodní profiluje jako teoreticky poučený publicista a politický organizátor. Ve svých *Vzpomínkách* jej Marie Švermová charakterizovala těmito

* Autor stati děkuje Čestmíru Pelikánovi za ochotné poskytnutí obtížně dostupných pramenů.

¹ Bohužel se kvůli omezenému rozsahu této stati nemůžeme věnovat celému Guttmannovu životnímu příběhu, a tak odkážme na dvě stručné biografie: Zdeněk Doskočil, „Guttman, Josef“, in Marie Makariusová (ed.), *Biografický slovník českých zemí. Go–Gz* (Praha: Academia – Historický ústav AV ČR, 2017), s. 829–831; Čestmír Pelikán, „Několik životů Josefa Guttmanna“, *Kapitál* 5 (2021), č. 6, s. 32–33. Autory doplňujeme několika menšími upřesněními.

slovy: „Byla to skutečně hlava, nejen teoretická, ale i politická. Všichni jsme ho takto hodnotili. Dokázal i základní teoretické zásady vyložit prostě a srozumitelně. Jeho malá brožurka *Základy marxismu* byla populárním výkladem marxismu a na stranických školeních byla velmi užívaným prostředkem. Guttman nebyl orátor – byl spíše učitel a vykladač.“² V roce 1929 Guttman dostoupal v hierarchii KSČ až do jejího nejužšího vedení – nedlouho nato fakticky zaujímá pozici druhého nejvyššího představitele strany po Klementu Gottwaldovi. Vykonává funkci šéfredaktora *Rudého práva* a v roce 1931 se stává členem prezidia i politického sekretariátu Exekutivy Komunistické internacionály (neboli zkráceně Kominterny).

Guttmanův strmý pád následuje po jeho proslulé kritice Komunistické strany Německa (KPD), která podle něj svým nesprávným pojetím taktiky jednotné fronty, nevstřícným postojem vůči sociálnědemokratickým dělníkům a neschopností přistupovat na kompromisy s levicovým dělnictvem přispěla k triumfu nacismu. Sociálnědemokratičtí dělníci měli být pro politiku KPD získávání bojem strany za dílčí politické a ekonomické požadavky, aniž by se po nich požadovalo zpřetrhání vazeb k Sociálnědemokratické straně Německa (SPD). Kompromis a spojenectví s SPD ovšem odmítal. Už samotný fakt, že nástup Hitlera k moci Guttman označoval za porážku německého proletariátu, nikoli za epizodu předcházející jeho brzkému vítězství, se neslučoval s oficiální linií Kominterny. V dopise ÚV KSČ ze 7. prosince 1933, známém jako „Guttmanovo memorandum“, své názory systematicky shrnul a odmítl provést jakoukoli sebekritiku. Dne 31. prosince 1933 následovalo jeho vyloučení z KSČ.³

Ačkoli se Guttman snažil v červenci 1934 o znovupřijetí do strany, můžeme jeho vyloučení považovat za počátek nové životní etapy, byť sám stále ještě doufal v reformovatelnost této poslušné odnože Kominterny. Toto období Guttmanova politického života se zpočátku vyznačuje úsilím organizovat v KSČ antistalinskou opozici zvnějšku. Vše nasvědčuje tomu, že se do práce pustil již v roce 1934.⁴ Nejpozději na podzim roku 1935

² Marie Švermová, *Vzpomínky* (Praha: Futura, 2008), s. 117. Švermová měla na mysli Guttmanovu brožuru *Základy Marxovy nauky hospodářské* (Praha: Komunistické nakladatelství a knihkupectví, 1925).

³ Velmi podrobně se událostmi vedoucími ke Guttmanovu vyloučení zabývá Zdeněk Hradilák ve studii „Josef Guttman – konflikt rozumu a svědomí“, *Revue dějin socialismu* 8 (1968), č. 5, s. 645–680 (čtenář zde nalezne i celý text „Guttmanova memoranda“). Orientací na složité proměny politiky KSČ ve třicátých letech, tj. na celkový kontext Guttmanova kritického vystoupení, se vyznačuje dosud bohužel nepřekonaná studie Ladislava Niklíčka *Dilema československých komunistů ve třicátých letech* (Pardubice: Socialistická akademie, 1968). Doplníme naše upozornění na závislost politiky Kominterny na zahraničněpolitických zájmech SSSR jakožto státu. Niklíček se k tématu vrátil po roce 1989 článkem a studií s poněkud odlišnými akcenty a interpretacemi, spíše sociálnědemokratickými než demokratickosocialistickými. Viz „Pře Josefa Guttmana“, *Dějiny a současnost* 14 (1992), č. 2, s. 31–35, resp. „Českoslovenští komunisté mezi Kominternou a středoevropskou demokracií“, *Soudobé dějiny* 2 (1995), č. 2–3, s. 237–253.

⁴ Broué píše o dopisu Jana Frankela Trockému z března 1934, v němž se tento bývalý Trockého sekretář zmiňuje o Guttmanově skupině blízké „bolševicko-leninským“ pozicím. Viz Pierre

se formuje Guttmanova levě opoziční skupina „Spartacus“, která se dění v KSČ snaží ovlivnit „dopisy“ adresovanými jejím členům.⁵ Jak napovídá název skupiny i samotný termín „dopisy“, kritický osten je po vzoru proslulé antimilitaristické opozice SPD za první světové války⁶ namířen proti „sociálpatriotické“ politice Švermova vedení KSČ, které se přihlásilo k obraně československého státu (čerstvého spojence stalinského SSSR) před hitlerovským Německem. V dubnu 1936 KSČ definitivně přijala politiku tzv. lidové fronty, tj. politiku, která spočívala ve snaze bránit liberálně demokratický stát před fašismem a nacismem a spojit se přitom s reformistickými socialistickými stranami i liberálními silami. Guttmanovo nezměněné stanovisko jednotné proletářské fronty z „memoranda“ se tudíž již od roku 1935 stalo z pravé úchylinky úchylnou levou. Guttman sice považoval sektářskou politiku s jejími výpady proti „sociálfašistům“ za naprosto škodlivou a zcela nesouhlasil s bizarním tvrzením, že by sociální demokracie byla hlavním nositelem fašismu, avšak obrana liberálnědemokratického („buržoazního“) státu, jež znamenala odložit třídní boj a třídní politiku na dobu neurčitou, pro něj zůstávala „zradou“ na revoluční věci.⁷

Broué, „Sur l'histoire du Parti communiste tchécoslovaque“, *Revue française de science politique* 32 (1982), č. 2, s. 270–274, zde 271. Fritz Beer, mladší bratr Kurta Konrada, ve svých pamětech líčí svou cestu za Guttmanem do Kyjí u Prahy v roce 1934: „Na konečné tramvaje [v Hloubětíně, pozn. P. S.] jsem se zeptal na cestu jedné ženy: ‚Vy asi chcete k Pepkovi Guttmanovi? Já vás znám, asi ze strany, ale nenapadá mě jméno. Chodí za ním pořád stejné typy. Ne dělníci, pořád jen lidi s brýlemi, studenti, intelektuálové v ušmudlaných oblecích, samý popel z cigaret. Ale my si stranu od vás rozbít nedáme.‘“ Viz Fritz Beer, ... *a tys na Němce střílel, dědo? Českoněmecký Žid mezi komunismem a nacismem*, přel. Jitka Bodláková (Praha – Litomyšl: Paseka, 2008), s. 136. Srov. také zprávu policejního ředitelství v Praze z 23. února 1934: „Podle sem došlých důvěrných informací hodlá pokračovati tajemník Guttman ve svém boji proti oficiálnímu vedení KSČ [...] část [intelektuálů] vzala nyní jeho věc za svou a pokračuje po jeho boku v útocih proti oficiálnímu vedení.“ *Národní archiv*, Praha, fond 207 („Zemský úřad Praha – Prezidium zemského úřadu v Praze“), karton 1527, signatura 207-1527-2.

⁵ Broué, „Sur l'histoire du Parti communiste tchécoslovaque“, s. 271. Srov. také Budínovy zmínky o opozičním „cyklostylovaném časopise, který [Guttman] vydával na Žižkově“ a v němž „kritizoval postup KSČ“. Stanislav Budín, *Jak to vlastně bylo* (Praha: Torst, 2007), s. 101 a 348.

⁶ Od počátku roku 1916 tato opozice šířila hektografované *Politische Briefe* (Politické listy), podepisované „Spartacus“; od října 1916 pak vycházelo tištěné periodikum *Spartacus*. Souborné poválečné vydání všech publikací z let 1914–1918 neslo název *Spartakusbrieře* (Spartakovy listy). Viz české překlady některých článků Rosy Luxemburgové ze *Spartaka*: „Liebknecht“, „Rhodus“ a „Dvě velikonoční poselství“, in *Dílo II*, přel. Zdeněk Štolba, Zbyněk Sekal, Marie Svobodová a J. Bílý (Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1955), s. 447–450, 458–463 a 464–468.

⁷ Srov. Beer, ... *a tys na Němce střílel, dědo?*, s. 136; Guttmanovy názory se nezměnily ani o dva roky později, viz „O vnitrostranické opozici v KSČ“, *Jiskra* 3 (1936), č. 2 (květen), s. 2. V článku z *Jiskry*, vydávané trockistou Wolfgangem Salusem, se lze také dozvědět některé podrobnosti o obsahu „dopisů“. Jasnou rekapitulaci Guttmanových názorů nalezneme v otevřeném dopise Juliu Fučíkovi z 20. září 1936. Viz Josef Guttman, „Odpověď panu Fučíkovi“, in František Třešňák, *Kam spěje KSČ? Proč jsem byl vyloučen z KSČ a jaké názory jsou dnes se členstvím v ní neslučitelné* (Praha: Z. Kalandra, 1936), s. 15–16.

V květnu 1936 neobnovila KSČ stranickou legitimaci Závaši Kalandrovi, který se vzápětí stává Guttmanovým hlavním spolupracovníkem – pokud jím samozřejmě nebyl už dříve.⁸ Oba znamenité novináře spojuje nejen jednoznačně odmítavé stanovisko k politice lidové fronty, ale také ostře kritický postoj k SSSR. Na konci srpna 1936 vydávají brožuru *Odhalené tajemství moskevského procesu*,⁹ v níž vášnivě protestují proti stalinským monstrprocesům s bývalými bolševickými předáky Zinověvem, Kameněvem a dalšími. Je bohužel stále nutné zdůrazňovat, že tyto vykonstruované procesy, jež probíhaly v zemi, která se 16. května 1935 stala spojencem Československa, schvalovala nejen KSČ, ale také česká konzervativní a liberální pravice, ba dokonce i část levice. Guttmann s Kalandrou se hlásili k původnímu leninskému, „bolševickému“ odkazu Říjnové revoluce a stalinskou vnitřní i zahraniční politiku SSSR kritizovali z tohoto hlediska. Brožura měla podle pozdějšího Kalandrova vyjádření¹⁰ velký význam pro růst Guttmannovy a Kalandrovy levě opoziční skupiny, kterou budeme podle jejího periodika a v souladu s dobovým územ nazývat skupina „Proletář“. Poznamenejme, že tyto opozičníci se výslovně charakterizovali jako „leninci“, nikoli jako „trockisté“, a ani ideově a politicky nelze jejich stanoviska považovat za trockistická, a to především kvůli odlišnému pohledu na společensko-ekonomickou povahu sovětského systému.

O činnosti skupiny jsme dobře informováni od počátku roku 1937, a to jak ze zpráv pražského policejního ředitelství o schůzích skupiny, tak ze samotného *Proletáře*, jehož první číslo vychází na konci února 1937. Guttmann nadále s velkou rozhodností kritizuje SSSR, „kde Stalin brání se hroznými procesy, aby se udržel u moci“, a jasně se vyslovuje proti opuštění třídního boje ze strany KSČ, tj. proti její politice lidové fronty.¹¹ Podle Guttmana se ukazuje, že „za stávajících poměrů nelze reformovati III. Internacionálu a že jest třeba založiti Internacionálu IV., která by vedla dělníky ku konečnému vítězství“.¹²

Opuštme nyní Guttmannovy a Kalandrovy kritiky lidových front a komunistických stran v Československu a Francii, přejdeme komentáře k třídním bojům i rozboru občanské války ve Španělsku a nezastavujme se ani u pokusů skupiny „Proletář“ získávat členy a příznivce; soustředme se na tehdejší Guttmannovy analýzy společenskoekonomické povahy SSSR. Jeho článek „Kam spěje Sovětský svaz?“, který vyšel na pokračování v posledních třech číslech *Proletáře*,¹⁴ má totiž význam nejen jako předchůdce studie

⁸ Viz Budín, *Jak to vlastně bylo*, s. 158.

⁹ Viz Josef Guttmann, Závaš Kalandra, „Odhalené tajemství moskevského procesu“, in Závaš Kalandra, *Intelektuál a revoluce* (Praha: Český spisovatel, 1994), s. 220–237.

¹⁰ Viz shrnutí Kalandrova referátu ze 4. července 1937 ve zprávě policejního ředitelství v Praze z 21. července 1937, *Národní archiv*, sign. 207-1527-2.

¹¹ Viz shrnutí Guttmannova referátu ve zprávě policejního ředitelství v Praze ze 17. února 1937. *Ibid.*

¹² Viz shrnutí Guttmannova referátu z 18. března 1937 ve zprávě policejního ředitelství v Praze z 23. března. *Ibid.*

„Sovětský svaz – nová třídní společnost“, ale také jako originální a brzký příspěvek do tehdejších levě marxistických debat o povaze sovětského systému.¹⁴ V československém prostředí se pak jedná o příspěvek zcela první.

Základní myšlenky článku se až na jednu výjimku shodují s pozdější studií z amerického exilu. Guttmann jako jeden z prvních marxistů prezentuje názor, že sovětský systém představuje zcela novou, bezprecedentní třídní společnost, která není ani kapitalistická, ani socialistická. Novou vládnoucí a vykořisťovatelskou třídou této společnosti je byrokracie, která kolektivně ovládá výrobní prostředky, přivlastňuje si společenský nadvýrobek a disponuje státní mocí. Oproti starému kapitalismu je sovětská společnost „nesmírně pokroková“, oproti socialismu „nesmírně reakční“.¹⁵ Zde se setkáváme s jediným zásadním rozdílem oproti americké studii. Nikde v ní nenalezneme ani náznak tvrzení, že „sovětský režim se přes všechnu degenerovanost od kapitalistického liší podstatnými, pokrokovými znaky: místo soukromého je tam státní vlastnictví výrobních prostředků, místo výrobní anarchie tam vládne plán a místo úpadku výrobních sil tam vidíme jejich rozvoj“.¹⁶ V poslední části článku se Guttmann snažil načrtnout vývoj, jímž se k této nové třídní společnosti dospělo. Vysvětlení vychází z Trockého *Zrazené revoluce* (1936) a dnes se jeví jako tradiční: Bolševici se snažili splnit úkoly revoluce buržoazní a současně zahájit přechod k socialismu v „zemi technicky, hospodářsky, sociálně a kulturně zaostalé“. Především však poválečná revoluční vlna na Západě skončila porážkou a země se tak ocitla v mezinárodní izolaci. Výrobní síly nemohly vzrůst natolik, aby zajistily blahobyt pro všechny; jejich úroveň umožňovala „sociální vzestup a privilegované postavení jen jedné vrstvě, vydělivší se z pracujícího lidu – byrokracií“. Kapitalistické obklíčení nového sovětského Ruska a nutnost boje proti vnějším i vnitřním silám „kapitalistické restaurace“ si vynutily „vybudování silného státního aparátu“.¹⁷ Vznikly tak podmínky, které umožnily vznik nové třídní společnosti, která se postupně stále více rozcházela jak s internacionalismem (a naopak stavěla do popředí zájmy SSSR jakožto státního aktéra), tak i s původními představami o proletářské demokracii, jak ji roku 1917 vylíčil Lenin ve *Státu a revoluci*.¹⁸

¹³ Josef Guttmann „Kam spěje Sovětský svaz?“ *Proletář* 1, 1937, č. 7, s. 2, č. 8, s. 2, č. 9, s. 2. První část vyšla na konci června, třetí na začátku října.

¹⁴ Viz vynikající knihu *Západní marxismus a Sovětský svaz* od sociálního historika Marcela van der Lindena, zvláště pak 3. kapitolu, v níž se autor zabývá kritickými teoriemi SSSR z let 1929–1945: Marcel van der Linden, *Western Marxism and the Soviet Union. A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917* (Leiden – Boston: Brill, 2007), s. 45–98. Protože autor neznal Guttmannovy předválečné články, ba prakticky je ani znát nemohl, řadí jeho teorii až do souvislosti pozdějších, byť navazujících debat: *ibid.*, s. 126–129 a 148–149.

¹⁵ Guttmann, „Kam spěje Sovětský svaz?“ *Proletář* 1, 1937, č. 7, s. 2.

¹⁶ *Ibid.* V pozdější americké studii se setkáváme jen s neutrálním konstatováním, že systém SSSR má praktické výhody, co se týče totální mobilizace celého hospodářství pro válečné účely.

¹⁷ Josef Guttmann, „Kam spěje Sovětský svaz?“ *Proletář* 1, 1937, č. 9, s. 2.

¹⁸ Pro pořádek a pro zajímavost dodejme, že 4. července 1937 přednesl Guttmann na žižkovské

V závěru článku autor přislíbil další pokračování své analýzy „nové třídní společnosti“, avšak 9. číslo *Proletáře* ze začátku října 1937 zůstalo kvůli finančním potížím skupiny posledním. Skupina „Proletář“ – sdružující tehdy asi 50 členů¹⁹ – nicméně nadále rozvíjela svou činnost: snažila se působit na dělnictvo, především pak na nezaměstnané, a získávat je na svou stranu. Ve spolupráci se členy trockistické skupiny „Jiskra“, nazývané podle časopisu vycházejícího v letech 1934–1936, vzniklo nové periodikum nazvané *Proletářské noviny*. Světlo světa spatřila mezi dubnem a srpnem 1938 pouze čtyři čísla. Úsilí obou skupin nepochybně směřovalo k vytvoření československé sekce IV. internacionály, byť určitě přesnou chronologii těchto snah je na základě dosud nám známých pramenů úkolem velmi složitým.²⁰

Nemáme jediný doklad, že by Guttman napsal pokračování článku z *Proletáře*, ale v *Proletářských novinách* se k tématu „nové třídní společnosti“ vrátil, a to v polemickém článku, kterým reagoval na Trockého text „Ani proletářský, ani měšťácký stát?“, jehož český překlad vyšel v čísle předchozím.²¹ Trockij se v něm obratně – leč marně – snažil obhájit tezi o SSSR jako degenerovaném dělnickém státu proti námitkám amerických trockistů Jamese Burnhama a Josepha Cartera; vycházel z nerefektovaného předpokladu, že samo zestátnění výrobních prostředků a plánované hospodářství zaručuje socialistickou základnu sovětského systému. Guttmannův text²² se myšlenkově neliší od článku „Kam spěje Sovětský svaz?“ z *Proletáře*, ale nacházíme zde již plně rozvinuté základní argumenty proti Trockého teorii o degenerovaném dělnickém státu, které zdobí Guttmannovu studii z amerického exilu. Jediný rozdíl oproti ní opět představuje myšlenka o pokrokovosti sovětské „nové třídní společnosti“ ve srovnání s kapitalistickým výrobním způsobem: také zde Guttman vychází z axiomu, že „plánové hospodářství je pokrok proti kapitalistické výrobní anarchii“. Sovětská společnost podle něj „výrobní síly široce rozvíjí, kdežto tlící kapitalismus je už na všech stranách brzdí a ničí“. Pokrokovost

schůzi skupiny referát, který s obsahem článku souzněl a v němž se především „věnoval líčení vzniku nové třetí třídy v SSSR, t. j. byrokracie, z které se stala nyní vládnoucí třída na úkor proletariátu, který dnes hraje roli potlačené třídy“. Viz krátká shrnutí referátu a následné diskuse ve zprávě policejního ředitelství v Praze z 21. července, *Národní archiv*, sign. 207-1527-2.

¹⁹ Zpráva policejního ředitelství v Praze z 5. listopadu 1937, *Národní archiv*, sign. 207-1527-2. Tento údaj se opakuje i v jiných zprávách.

²⁰ Viz zprávu policejního ředitelství v Praze z 31. ledna 1938, *Národní archiv*, sign. 207-1527-2. Brouč zmiňuje „slučovací sjezd“ konaný 13. února 1938, jehož se měly kromě „Proletáře“ a „Jiskry“ zúčastnit i německojazyční trockisté a který „vyústil ve vytvoření Revoluční socialistické strany“. Viz „Sur l'histoire du Parti communiste tchécoslovaque“, s. 27.

²¹ Lev Trocký, „Ani proletářský ani měšťácký stát? Politická forma a sociální obsah“, *Proletářské noviny* 1938, č. 3 (15. 6.), s. 4–5. Článek byl napsán 25. listopadu 1937. Viz Leon Trotsky, „Not a Workers' and Not a Bourgeois State?“, in *Writings of Leon Trotsky [1937–38]* (New York: Pathfinder Press, 1976), s. 60–71.

²² Václav Kovář [Josef Guttman], „Ani měšťácký, ani proletářský stát: nová třídní společnost v Sovětském Svazu!“ *Proletářské noviny* 1938, č. 4 (srpen), s. 4–5.

sovětské společnosti velí revolucionářům „Sovětský Svaz i v jeho dnešní podobě proti kapitalismu bránit, a sovětskou byrokracií, kdekoli bojuje proti buržoasii, podporovat podobně, jako Marx podporoval buržoasii, bojující proti feudalismu“. Guttman však nepochybuje o tom, že souběžně je nutno bojovat „za vyvlastnění a svržení sovětské byrokracie a nahrazení jejího totalitního státu panstvím proletářské demokracie, státem typu pařížské Komuny“.²³

Po Mnichovu se brzy splnila Guttmanova předpověď z 30. ledna 1938, kdy na konferenci skupiny dedukoval z projevu agrárníka Rudolfa Berana „nebezpečí blížícího se fašismu“.²⁴ Beran se stal předsedou vlády 1. prosince 1938 a druhou republiku zachránila před plnou fašizací vlastními prostředky jen německá okupace.²⁵ Založení IV. internacionály v září 1938 a nová pomnichovská situace stály velmi pravděpodobně i za náhlým Guttmanovým odjezdem z Československa v říjnu 1938.²⁶ Kalandra o cestě referoval na schůzce skupiny 24. října: členům vedení oznámil, že Guttman byl „povolán zahraničním komitétem z Paříže, kde jest ústředna IV. Internacionály“, a nyní se z jejího popudu nachází ve Švédsku. Podle Kalandry Guttman jednal o založení československé sekce IV. internacionály a čekalo se na pokyny, které přiveze.²⁷ Do Československa se už však nikdy neměl vrátit. Strípky informací z různých zdrojů poukazují na to, že se zpočátku podílel na činnosti IV. internacionály, v roce 1939 přispěl dvěma články do trockistického tisku²⁸ a velmi pravděpodobně pobýval nějakou dobu v Londýně²⁹ a poté

²³ *Ibid.*, s. 5.

²⁴ Viz shrnutí Guttmanova referátu ve zprávě policejního ředitelství v Praze z 30. ledna 1938, *Národní archiv*, sign. 207-1527-2.

²⁵ Viz Jan Rataj, *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939* (Praha: Karolinum, 1998).

²⁶ Broué uvádí 10. října jako datum Guttmanova odjezdu, ale bez odkazu na pramen („Sur l'histoire du Parti communiste tchécoslovaque“, s. 272). Zpráva policejního ředitelství v Praze z 21. října 1938 uvádí datum 11. října, *Národní archiv*, sign. 207-1527-2.

²⁷ Zpráva policejního ředitelství v Praze z 25. října 1938, *Národní archiv*, sign. 207-1527-2. K založení československé sekce IV. internacionály skutečně došlo, a to pod již zmiňovaným názvem Revoluční socialistická strana. Do rukou protektorátní policie se v dubnu 1939 dostalo první číslo jejího „Socialistického bulletinu“ a „organisační řád“, který obsahoval zásady pro práci v ilegalitě. Viz *Národní archiv*, Praha, fond 207 („Zemský úřad Praha – Prezidium zemského úřadu v Praze“), karton 1527, signatura 207-1527-5.

²⁸ Jan Buchar [Josef Guttman], „The National Question in Central Europe“, *The New International* 5 (1939), č. 6 (červen), s. 182–185, č. 7 (červenec), s. 210–213 (přeloženo z německého strojopisného originálu „Zur nationalen Frage in Mitteleuropa“; originál i překlad jsou datovány 15. listopadu 1938); druhý, později napsaný článek vyšel v březnu 1939 v německém exilovém časopise *Unser Wort*, podepsán byl opět Jan Buchar a nesl titul „Das Ende der Tschechoslowakei“. Cituje jej Barbara Weinhold, *Eine trotzkistische Bergsteigergruppe aus Dresden im Widerstand gegen den Faschismus* (Kolín nad Rýnem: Neuer ISP Verlag, 2004), s. 77.

²⁹ Broué, „Sur l'histoire du Parti communiste tchécoslovaque“, s. 272–273.

v Norsku.³⁰ S jistotou víme, že jeho poslední evropskou zastávkou bylo Švédsko. Ve Stockholmu mu bylo 17. března 1941 vydáno imigrační vízum a 27. dubna se Guttman vylodil v New Yorku.³¹

Není nikterak překvapivé, že se na počátku svého newyorského života Guttman pohyboval v prostředí těch, kteří s ním sdíleli osud střeoevropského levicového emigranta. Již krátce po příjezdu navázal přátelství se Stanislavem Budínem, bývalým šéfredaktorem *Rudého práva*, vyloučeným z KSČ na počátku roku 1936.³² Pravděpodobně už v roce 1941 Guttman začal navštěvovat Karla Augusta Wittfogela, proslulého sociálního vědce a sinologa a v neposlední řadě bývalého člena KPD. Autor Wittfogelovy intelektuální biografie píše:

Ještě před vstupem Spojených států do války – a až do pozdních čtyřicátých let – se Wittfogel často ve svém bytě setkával se skupinou socialistů a bývalých komunistů. Pravidelně docházeli Robert Rindl, pocházející z Německa, a Josef Guttman, který pocházel z Československa; občas byla přítomna také Ruth Fischerová. [...] Na jedné ze schůzek [...] Guttman] četl text „Je Sovětský svaz novou třídní společností?“.³³

Právě na tuto schůzku do prostorného manhattanského bytu s velkou knihovnou a výhledem na řeku Hudson přivedl německý marxistický ekonom Günther Reimann svého přítele, marxistického psychologa Henryho (Heinze) Jacobyho, který ve svých pamětech napsal:

Dorazil sem i Josef Guttman, nazývaný Pepík, dříve spolu s Kalandrou předák levé opozice pražských komunistů. [...] Jakmile začal mluvit, člověk obdivoval jeho jasnost a pronikavost. Rozvíjel interpretaci Sovětského svazu jako třídního státu. Řízení a kontrola se staly soukromým vlastnictvím v rukou vládnoucí třídy.³⁴

³⁰ G. L. Ulmen, *The Science of Society: Toward an Understanding of the Life and Work of Karl August Wittfogel* (Haag – Paříž – New York: Mouton Publishers, 1978), s. 267.

³¹ Viz seznam pasažérů-cizinců, kteří připluli na lodi Chiriqui z Cristóbalu (Panamské průplavové pásmo) přes San José (Kostarika) a Havanu do New Yorku: <https://heritage.statueofliberty.org/show-manifest-big-image/czoxOToiMDA0ODc5ODQ1XzAwMzM0LmpwZyI7/2>, <https://heritage.statueofliberty.org/show-manifest-big-image/czoxOToiMDA0ODc5ODQ1XzAwMzM1LmpwZyI7/2>. Budín se ve svých pamětech zmiňuje o „dobrodružné plavbě rybářskou lodí“, která Guttmana přivezla ze Švédska „někam do Střední Ameriky“. Budín, *Jak to vlastně bylo*, s. 348.

³² *Ibid.*, s. 348–350.

³³ Ulmen, *The Science of Society*, s. 267.

³⁴ Henry Jacoby, *Davongekommen. 10 Jahre Exil 1936–1946. Erlebnisse und Begegnungen* (Frankfurt nad Mohanem: Sandler Verlag, 1983), s. 120.

Guttmanův rozbor sovětského systému se velice zamlouval nejen Wittfogelovi a Jacobymu, ale velký dojem udělal také na tehdejšího redaktora *Partisan Review* Dwighta Macdonalda.³⁵ Tento marxistický novinář a kulturní kritik, který se tehdy již rozešel také s americkým ortodoxním trockismem a v roce 1943 i s *Partisan Review*, začal od února 1944 spolu se svou manželkou Nancy vydávat časopis *politics*, jeden z vrcholů americké levicové žurnalistiky. Na jeho stránkách se měly objevit příspěvky C. Wrighta Millse, Daniela Bella, George Orwella, Victora Sergeho, Nicolý Chiaromonteho, Paula Matticka, Mary McCarthyové či první americké překlady Alberta Camuse a Simone Weilové. Už sám výčet jmen naznačuje, že Macdonald dodržel své předsevzetí z úvodu prvního čísla: „vytvořit na levičce myšlenkové centrum, které by bylo otevřené všem druhům radikálního myšlení“.³⁶ Časopis úspěšně plnil také další vytčený úkol. Dokázal za pěnou denních událostí identifikovat dlouhodobé trendy,³⁷ což je vlastně návod na „nesmrtelnost díla žurnalistického“, pokud mají přispěvatelé náležitou teoretickou průpravu a nebojí se nemilosrdné kritiky stávajících poměrů. Macdonaldova *politics* tak dodnes zůstává podnětnou četbou.³⁸ Tehdy nesamozřejmým cílem časopisu byla interdisciplinarita a v případě amerického časopisu také programová otevřenost Evropě; vždyť v New Yorku tehdy žilo mnoho vynikajících evropských intelektuálů, kteří mohli přispět hlubší reflexí evropských událostí a obohatit časopis poněkud odlišným způsobem myšlení. Politicky byl časopis vymezen jako demokraticko-socialistický; hlavní myšlenkový přístup měl být marxismus, „pojímáný jako analytická metoda, nikoli jako soubor dogmat“.³⁹

V prvním čísle Macdonald vyložil také své osobní politické názory. Stejně jako Guttman, i on považoval Sovětský svaz za „novou formu třídní společnosti založenou na kolektivním vlastnictví výrobních prostředků“.⁴⁰ Válku pokládal za střet soupeřících imperialistických velmocí, a třebaže jasně rozlišoval mezi „demokratickým kapitalismem“ a fašismem, soustřeďoval svoji pozornost na příležitosti, jež by otevíraly cestu skutečnému socialismu: „Válka představuje vrcholnou krizi třídní společnosti; za těchto okolností, stejně jako v dobách míru, nepotřebuje vládnoucí třída podporu ovládaných.“⁴¹ Guttmanovy názory, reprodukované Budínem, se podle všeho poněkud lišily: přál si vítězství Spojenců, ale zároveň dobře tušil, že vliv SSSR a komunistické strany na československou politiku mu ztíží návrat domů.⁴²

³⁵ *Ibid.*, s. 121–122.

³⁶ Dwight Macdonald, „Why *politics*?“ *politics* 1 (1944), č. 1 (únor), s. 6.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Viz jeden příklad za všechny: Dwight Macdonald, „The Bomb“, *politics* 2 (1945), č. 9 (září), s. 257–260.

³⁹ Macdonald, „Why *politics*?“, s. 7.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*, s. 7 a 8.

⁴² Srov. Budín, *Jak to vlastně bylo*, s. 347 a 350.

Macdonald zařadil Guttmanovu studii „Sovětský svaz – nová třídní společnost“ hned do druhého a třetího čísla *politics*.⁴³ Jak jsme už zmínili výše, zcela z ní vymizel jakýkoli pozitivní hodnotící soud o „pokrokovosti“ sovětského společensko-ekonomického systému (či výrobního způsobu, máme-li použít přesnější termín). Guttman hovoří jen o instrumentálních přednostech takového systému při válečné mobilizaci ekonomických zdrojů a pracovních sil. Důvod této změny jistě nespočívá jen v tom, že „pokrokovost“ SSSR odmítal také Macdonald; spíše se domníváme, že to byla válka sama, která vyvrátila myšlenku, že by bylo možné odvozovat pokrokovost z pouhého rozvoje výrobních sil. Ve velmi pozoruhodném poválečném článku pro český sociálně-demokratický týdeník *Cíl*⁴⁴ se Guttman skrze polemiku s pracemi Jamese Burnhama v podstatě snažil obhájit *možnost* socialismu – a víru v *neodvratnost* socialismu a víru v neodvratný pokrok pokládal „ve věku světových válek, totalitních režimů a atomových pum“ za věc minulosti.⁴⁵

Studie „Sovětský svaz – nová třídní společnost“ představovala jakýsi základní kámen, na němž si Guttman během svých dalších amerických let vybudoval pověst odborníka na SSSR a východní Evropu. S drobnými kráceními, asi editorskými, byla znovu publikována ve velmi dobře sestavené antologii *Verdikt tří dekád* (1950),⁴⁶ která zahrnovala i mnoho levicových kritických textů o SSSR, počínaje už Luxemburgovou a Kautským. Guttman se k tématu povahy sovětského společensko-ekonomického systému vrátil ještě o několik let později v reakci na anglický překlad článku Léona Bluma, jehož vláda lidové fronty se kdysi na stránkách *Proletáře* stávala častým terčem kritiky. Nyní se však Guttman zaměřil na vyvrácení teorií státního kapitalismu,⁴⁷ dodnes velmi živých.⁴⁸ Některé Guttmanovy výhrady proti pojetí sovětského systému jako státně kapitalistického se již objevily v jeho velké studii, avšak zde jsou vyloženy podrobněji. Zdůrazněna je absence podstatných znaků kapitalistického výrobního způsobu: kapitál je naprosto koncentrován v rukou jediného vlastníka, a tudíž chybí konkurence a neplatí již zákon hodnoty; chybí vztah ceny zboží k hodnotě; chybí rozdělení výrobních

⁴³ Peter Meyer [Josef Guttman], „The Soviet Union: A New Class Society“, *politics* 1 (1944), č. 2 (březen), s. 48–55, č. 3 (duben), s. 81–85.

⁴⁴ Jan Prošek [Josef Guttman], „Marxism na ruby čili Burnhamova machiavellistická teorie revoluce“, *Cíl* 3 (1947), č. 3, s. 40–42, č. 4, s. 54–57.

⁴⁵ *Ibid.*, s. 57.

⁴⁶ Peter Meyer [Josef Guttman], „The Soviet Union: A New Class Society“, in: Julien Steinberg (ed.), *Verdict of Three Decades: From the Literature of Individual Revolt Against Soviet Communism, 1917–1950* (New York: Duell, Sloan and Pearce, 1950), s. 475–509.

⁴⁷ Peter Meyer [Josef Guttman], „Reply to Leon Blum“, *Modern Review* 1, červen 1947, s. 317–320. Pracujeme se shrnutím Marcela van der Linden, viz *Western Marxism and the Soviet Union*, s. 148–149.

⁴⁸ Teorie státního kapitalismu vynikajícím způsobem na stránkách *Kontradikcí* vyložil Petr Kužel. Viz „Státní kapitalismus“, *Kontradikce* 2 (2018), č. 1, s. 239–259.

prostředků mezi jednotlivé sektory hospodářství na základě produkovaného zisku; chybí nutnost, aby podnik produkoval zisk, má-li si po delší dobu zachovat existenci; chybí pracující, kteří by na trhu nabízeli k prodeji svoji pracovní sílu *volně* – naopak jsou státem zotročeni a do velké míry platí, že je jim pracovní místo přidělováno a nesmějí je z vlastní vůle opustit.

Jaká byla Guttmannova další badatelská a publicistická činnost v americkém exilu? Už velmi brzy navázal spolupráci s YIVO neboli *Yidisher Visnshaftlekher Institut* (Židovský vědecký ústav). Známá instituce, sídlící před válkou v tehdy polském Vilniusu, našla od roku 1940 útočiště v New Yorku, kde vydávala odborné periodikum *YIVO Bleter*. V roce 1942 do něj Guttmann přispěl studií „Židé v české revoluci 15. století“, která se zabývala vztahy židů a husitů za husitské revoluce.⁴⁹ Jak je dobře známo, počátky marxistické husitologie se spojují se jmény Závašše Kalandry a Kurta Konrada, Guttmannových dobrých známých, avšak Guttmannův husitologický příspěvek zhodnocen dosud nebyl. Během několika let, kdy Guttmann v YIVO působil jako odborný pracovník (1943–1947), vyšlo v *YIVO Bleter* několik Guttmannových textů a recenzí, vesměs se tak či onak týkajících holocaustu. Nevíme, kdy se Josef Guttmann dozvěděl o osudu svých nejbližších příbuzných: jeho matka Hedvika i sestra Běla (provdaná Šlemrová) byly zavražděny 21. července 1942 nedaleko Baranavičy v dnešním Bělorusku – spolu s téměř tisícovkou dalších lidí, které z Terezína transport AAY převážel.⁵⁰

Od roku 1948 až do své smrti pracoval Guttmann jako badatel a analytik pro významnou organizaci American Jewish Committee (Americký židovský výbor). Ročenka této instituce (*American Jewish Year Book*) vždy publikovala rozsáhlé stati o situaci židů ve světě a Guttmann do ní po několika let přispíval rozbořem situace židů ve stalinistické východní Evropě. Samozřejmě se jeho pozornost orientovala na děsivý vzestup antisemitismu v SSSR a dalších východoevropských státech – v Československu představovaný především procesem s Rudolfem Slánským. Guttmannem editovaná kniha *Židé v sovětských satelitěch* (1953),⁵¹ do níž přispěl úvodem a částmi o Československu a Bulharsku, zaznamenala u americké odborné veřejnosti velký úspěch, jak dosvědčuje hojný počet recenzí a citací. Guttmannovy publikace z této doby jsou bohužel přes své nesporné kvality poznamenány – pojmově i rétoricky – ideologií studené války a jednoznačnou, ba až nekritickou podporou Západu. Těmito nedostatky se vyznačují i jeho analytické stati psané pro známý měsíčník *Commentary*, rovněž vydávaný Americkým židovským výborem. Přese všechno však některé pasáže rozsáhlých textů zaujmou výjimečnými

⁴⁹ Yosef Gutman, „Yidn in der tshekhisher revolutsiye fun fuftsntn yorhundert“, *YIVO Bleter*, sv. 20, 1942, s. 54–85.

⁵⁰ Viz studii Jakova Tsuru „Osud transportu AAY“, in Miroslav Kárný, Margita Kárná (eds.), *Terezínské studie a dokumenty 1996* (Praha: Academia – Nadace Terezínská iniciativa, 1996), s. 40–52.

⁵¹ Peter Meyer [Josef Guttmann], Bernard D. Weinryb, Eugene Duschinsky, Nicholas Sylvain, *The Jews in the Soviet Satellites* (Syracuse: Syracuse University Press, 1953).

postřehy. Pozornost si dodnes zaslouží komentář „Hnací síla sovětského imperialismu“ (1952).⁵² Guttman zde marxistickou metodou opět analyzuje genezi sovětského systému a svému kritickému hodnocení podrobuje i počátky bolševické moci. Druhým dodnes inspirativním momentem je Guttmanova snaha vyložit velkoruskou nacionalistickou ideologii pozdního stalinismu z materiálních podmínek a rozporů sovětského systému. Guttman nepracuje ani s ideologickým postulátem jakéhosi věčného, esencializovaného „Ruska“, ani se nesnaží zbrkle rýsovat filiační vztahy mezi staršími a novějšími ideologickými obsahy. Marxistická analýza se občas dere na povrch i v této poslední etapě Guttmanova politického života.

Josef Guttman umírá náhle 9. května 1956.⁵³ Pohřben je o dva dny později na židovském hřbitově New Montefiore v New Yorku pod jménem Joseph Gordon, které podle některých tvrzení přijal. Nepochybně tak učinil s úmyslem, aby ho podobně jako několikrát pseudonymy skrývalo před pomstou „nové třídní společnosti“.

⁵² Peter Meyer [Josef Guttman], „The Driving Force Behind Soviet Imperialism. Is it a New Menace or the Old Bear Reawakened?“ *Commentary*, březen 1952, <https://www.commentary.org/articles/peter-meyer/the-driving-force-behind-soviet-imperialism-is-it-a-new-menace-or-the-old-bear-reawakened/>

⁵³ Toto datum úmrtí potvrzuje nekrolog Guttmanových amerických spolupracovníků. Viz Morris Fine, Jacob Sloan (eds.), *American Jewish Yearbook*, sv. 58 (New York – Philadelphia: The American Jewish Committee – The Jewish Publication Society of America, 1957), s. V a 476.

SOVĚTSKÝ SVAZ – NOVÁ TŘÍDNÍ SPOLEČNOST*

Peter Meyer [Josef Guttmann]

Přínejmenším jedno tvrzení stalinistické propagandy je zcela oprávněné: současným dějinám nelze porozumět, či do nich dokonce účinně zasahovat, aniž bychom si vyjasnili otázku po povaze dnešní sovětské společnosti. Věc se nám však neosvětlí – přínejmenším pokud jsme upřímní socialisté či liberálové –, budeme-li se zabývat tím, jak rychle postupuje či ustupuje Rudá armáda či zda Stalin a Molotov si právě rozdělují svět s Hitlerem a Ribbentropem nebo s Churchillem a Rooseveltem. Jasnější se nám stane jen tehdy, pokusíme-li odpovědět na otázky, zda Rusko je nyní zemí svobody, nebo otroctví, zda v něm převládá sociální rovnost, nebo nerovnost či zda je to země pokroková, nebo zpátečnická. A kdybychom chtěli otázku formulovat skromněji, můžeme se tázat, zda se Rusko na základě vnitřních vývojových zákonitostí ubírá směrem ke svobodě, rovnosti a harmonii, nebo naopak k otroctví, nerovnosti a rozporům.

Abychom na takové otázky odpověděli, musíme vědět, z jakých tříd se dnes skládá ruské obyvatelstvo, jaké jsou vztahy mezi nimi navzájem i vztahy každé z nich k výrobnímu systému a kým a v zájmu koho jsou společnost a stát řízeny.

O odpovědi není nouze. Oficiální komunistické stanovisko zní, že socialismus, tj. nižší stadium komunismu, se již v Rusku stal skutečností a zároveň že Sovětský svaz je společností, která je beztřídní a vládne v ní dělnická třída. Ortodoxní trockisté namítají, že Rusko je dělnický stát, byť dělníci v něm nevládnou, ale naopak jsou krutě vykořisťováni. Většina inteligentních lidí snadno chápe, že všude tam, kde jsou dělníci vykořisťováni, je proletariát třídou utiskovanou, nikoli vládoucí. Jejich chápání však už uniká povaha vládoucí třídy. Někteří mluví o totalitarismu, diktatuře nebo bonapartismu, ale tyto velmi nevhodně používané termíny neosvětlují hospodářskou a sociální strukturu společnosti. Další se uchylují k termínu „státní kapitalismus“, ale obvykle se jim nedaří náležitě objasnit, proč a v čem je „státní kapitalismus“ stále kapitalismem a v jakém smyslu lze vládce Ruska pokládat za kapitalisty. Jiní zase hovoří o „přechodném stadiu“, avšak tím jsme nic nevyřešili, neboť nám pořád není zřejmé, k čemu SSSR během tohoto stadia přechází: je to socialismus, kapitalismus, nebo ještě něco jiného?

* Peter Meyer [Josef Guttmann], „The Soviet Union: A New Class Society“, *politics* 1 (1944), č. 2 (březen), s. 48–55, č. 3 (duben), s. 81–85, přeložil a poznámkami v hranatých závorkách opatřil Pavel Siostrzonek.

Většina z uvedených teorií je variantou dvou základních teorií, jež v jádru považují Rusko buď za (1) socialistické, nebo (2) kapitalistické. Zamysleme se nejprve nad nimi.

Hned na počátku nás překvapí, že většina argumentů obou stran uvádí, kterými rysy se Rusko především nevyznačuje. Ti, kdo mají za to, že Rusko je v podstatě socialistické či že směřuje k socialismu, zdůrazňují, že kapitalisté byli vyvlastněni, že zde není žádná buržoazie, že soukromé vlastnictví výrobních prostředků bylo odstraněno, že zboží se už neprodukuje pro soukromý zisk a že zákony volné směny a s nimi marxistické zákony hodnoty a nadhodnoty již hospodářství neovládají. Po kapitalismu už tady není památka, *a tudíž* Rusko je „v podstatě“ socialistické; skoncovalo s buržoazií, *a tudíž* to je dělnický stát. Trockisté pak připustí, že tento stát má s jejich pojetím socialismu jen velmi málo společného, a tak dodají, že jde o „degenerovaný“ dělnický stát – přesto však dělnický stát.

Ti, kdo považují Rusko za kapitalistické, poukazují na velké sociální nerovnosti, třídní rozpory, absenci demokracie a svobody, bez nichž je socialismus nepředstavitelný, a neschopnost represivního aparátu odumřít (mírně řečeno). To věru není socialismus, *a tudíž* to je – kapitalismus. A poněvadž se tak málo podobá našemu – a Marxovu – pojetí kapitalismu, je to – přesněji řečeno – státní kapitalismus, sice nová a degenerovaná odrůda kapitalismu, ale přesto „v podstatě“ kapitalismus.

Jestliže a priori předpokládáme, že dnes všechny společenské systémy musejí být *buď* kapitalistické, *nebo* socialistické, pak zmíněné vývody jsou platné a jedna ze dvou stran má pravdu. Tento předpoklad je ovšem neodůvodněný a skutečné poměry v Rusku jej vyvrátí, pokud jej už nic jiného nevyvrátilo.

Lidské myšlení je konzervativní a vždy se snaží nová fakta přistříhnout, aby vyhovovala starým vzorcům. Tato metoda má své výhody, pokud jde o šetření se silami, avšak aplikovatelná je jen tehdy, jestliže staré kategorie odpovídají datům. Jak kdysi poznamenal Engels, kartáče sice jsou štetinatá stvoření, ale nikdy nezískají mléčné žlázy tím, že je jednoduše zahrneme do třídy „savci“.¹ Když dogma vyloučeného třetího použijeme na Rusko, čelíme pak dilematu, které nás buď nutí nazývat „socialistickou“ takovou společnost, jež je urážkou každého pojetí socialismu, nebo postulovat typ kapitalismu bez kapitalistů, tržních vztahů, soukromého vlastnictví či soukromého zisku. A jen tehdy, když toto dogma opustíme, otevřou se nám cesty pro skutečně plodné zkoumání. Vyjde pak najevo, že obě strany mají pravdu co do svých záporných výroků a že se obě mýlí, když od nich za pomoci zlověstného „tudíž“ krkolomným skokem dospívají ke svým závěrům. Možná v Rusku není ani kapitalismus, ani socialismus, ale něco třetího, něco, co je v dějinách čímsi docela novým.

Východiskem našeho zkoumání budou stávající podmínky. Otázka, jakým způsobem se vyvinuly do současné podoby, musí být přenechána samostatné studii. Většina po-

¹ [Viz Bedřich Engels, „Pana Eugena Dühringa převrat vědy („Anti-Dühring“)\", přel. Mojmír Hrbek a Zbyněk Sekal, in Karel Marx, Bedřich Engels, *Spisy*, sv. 20 (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1966), s. 63.]

užitých dat bude pocházet z období před vstupem Ruska do války, což má dva důvody: 1) informace o sovětském Rusku po mnoho let zastíralo částečné zatemnění, ale poté, co Rusko uzavřelo spojení se Spojenými státy, je už toto zatmění úplné; 2) tímto postupem se vyhneme námitce, že podmínky zde popsané jsou pouze přechodnými, mimořádnými důsledky války.

„Zespolečenštěný“ sektor a soukromý sektor

V prvé řadě je třeba říci, že všechny důležité výrobní prostředky jsou v rukou státu. Zcela to platí pro městský a industrializovaný sektor. Podle sovětského sčítání lidu z roku 1939 celých 54,6 milionu dělníků a 29,7 milionu „zaměstnanců“ (včetně ekonomicky závislých osob), tvořících téměř 50 procent celkového počtu obyvatelstva, jsou v drtivé většině zaměstnanci státu nebo institucí jím řízených.²

Poněkud odlišná je situace rolníků. V Sovětském svazu žije včetně rodinných příslušníků 75,6 milionu členů kolchozů (45 procent celkového počtu obyvatelstva) a 3 miliony samostatně hospodařících rolníků (necelá 2 procenta obyvatelstva). Na konci druhé pětiletky dosáhl počet kolchozů 2,5 milionu, činil tak 94 procent všech hospodářství a zahrnoval prakticky všechnu (99,6 procent) půdu. Tato půda je majetkem státu a nemůže být na nikoho převedena, protože od roku 1935 byla kolchozům dána na „věčné užívání“. Stát přesně stanovuje, co mají kolchozy produkovat, co mají dodávat a za jakou cenu; důkladně také reguluje jejich vnitřní strukturu.³ Přibližně dvě třetiny zemědělské produkce jsou zužitkovány samotným zemědělstvím pro produktivní a spotřební účely. Ze zbývajících třetiny, jež putuje do měst, stát získává 85 procent různými formami nucených dodávek a takzvaným „decentralizovaným výkupem“. Zbýlých 15 procent této třetiny, respektive zhruba 5 procent celkového množství nezpracovaných produktů v naturáliích, je umístěno na „volný kolchozní trh“.⁴ Popravdě řečeno, peněžní podíl volného trhu je mnohem větší, neboť ceny jsou na něm o hodně vyšší. Sovětské statistiky (1938) odhadují, že tento podíl činí 15 procent, ale tento odhad je pravděpodobně příliš nízký. Nicméně směna zboží mezi městem a venkovem je hlavně obstarávána státem.

Dva sektory existují rovněž uvnitř samotných kolchozů: jednak jejich kolektivní hospodářství, jednak malé hospodářství jejich jednotlivých členů, jimž zákon z roku 1935 povolil následující soukromý majetek: dům, jeden až dva a půl akry půdy, jednu krávu, dvě telata, jednu prasnici se selaty, deset koz nebo ovcí a neomezený počet drůbeže a králíků. Z celkového množství produktů umístěných na kolchozním trhu

² Patří mezi ně i tzv. spotřební družstva, která se skutečnými družstvy mají společný jen název. Ve skutečnosti jsou pouze organizacemi, které zajišťují distribuci řízenou státem.

³ „V rukou [státu] ... jsou takové páky, jako jsou mzdy, rozpočet, úvěr, ceny a daně. Naprosto neúměrné zisky mnohých bavlnářských kolchozů ve Střední Asii vyplývají mnohem více z poměru cen, stanovených vládou než z práce samotných kolchozníků.“ Lev Davidovič Trockij, *Zrazená revoluce. Co je SSSR a kam spěje*, přel. Vladislav Burian (Brno: Doplněk, 1995), s. 136.

⁴ Leonard E. Hubbard, *The Economics of Soviet Agriculture* (Londýn: Macmillan, 1939), s. 207.

prodávají kolchozy 15 procent, jejich členové prodávají 75 procent (45 procent pochází z jejich naturálních mezd a 30 procent z jejich individuálních podílů) a samostatní rolníci prodávají 10 procent.

Souhrnně lze říci, že téměř všechny výrobní prostředky ve městě patří státu, že zemědělská výroba přes existenci nikoli nevýznamného soukromého sektoru uvnitř kolchozů a přežívání malého počtu samostatných rolníků je z velké části kolektivizována a že stát přímo řídí všechnu zbožní směnu s cizinou a uvnitř města a většinu směny mezi městem a venkovem.

Nechť toto vše poslouží jako důkaz, protože někteří kritici považují ústupky učiněné vůči rolníkům po velké vlně kolektivizace na počátku třicátých let za návrat k Nepu (nové ekonomické politice) a k celkovému převládnutí tržních vztahů. Avšak o něčem takovém skutečně nemůže být ani řeči. Ústupky z roku 1935 (věčné užívání půdy kolchozy, schválení drobných hospodářství jejich členů uvnitř kolchozů a otevřený kolchozní trh) se sice pohybovaly stejným *směrem* jako ústup z roku 1921, ale urazily *mnohem kratší vzdálenost* a stáhly se z *mnohem přednějších pozic*. Za klasického Nepu existovalo 20 milionů nezávislých rolníků; Rusko bylo v drtivé většině agrární zemí; průmysl byl zničený a slabý; směnu mezi městem a venkovem ovládaly tržní vztahy; soukromý obchod směl plnit roli prostředníka; kapitalisté mohli v omezené míře konkurovat státu i v oblasti průmyslu. Za nynějšího „nového Nepu“ jsou rolníci organizovaní v kolchozech, které jsou pod mnohem účinnější kontrolou státu; Rusko je industrializováno; směna mezi městem a venkovem je převážně regulována vztahy plánovaného hospodářství – a právě proto není možné, aby se za probíhající války opakovala „obilní stávka“ z roku 1928.

Během Nepu ještě nebylo jasné, zda zvítězí „soukromý“, nebo „zespolečenštěný“ sektor. Dnes už je boj rozhodnut ve prospěch státu. Ještě se dozvíme, zda má toto vítězství něco společného s vítězstvím socialismu.

Životní úroveň lidu

Prozkoumejme nyní životní úroveň širokých mas městského obyvatelstva. Není to snadný úkol: „Nevydávají se žádné statistiky, jež by se zabývaly cenami, měnou, bydlením, životními náklady a několika dalšími věcmi, které musíme znát, abychom nějaký hospodářský systém skutečně posoudili.“⁵ Sovětský svaz je jedinou civilizovanou zemí na světě, která po léta nezveřejnila index životní úrovně. V roce 1930 došlo v Gosplanu (Státní plánovací komisi) a na statistických úřadech k čistkám a bylo vyhlášeno, že statistiky jsou „zbraň v boji za komunismus“. Tato zbraň slouží k udržování životní úrovně obyvatelstva v tajnosti.

K dispozici vlastně máme údaje o průměrných peněžních mzdách (zprůměrovány jsou všechny mzdy, tj. od těch nádenických po mzdy nejvýše postavených ředitelů)

⁵ Leonard E. Hubbard, *Soviet Trade and Distribution* (Londýn: Macmillan, 1938), s. 368.

a ty ukazují působivý postup vpřed: od 37,50 rublu za rok 1924/1925 k 94 rublům v roce 1931, poté ke 130 rublům v roce 1933, 188 rublům v roce 1935,⁶ 245 rublům v roce 1937⁷ a 289 rublům v roce 1938.⁸ Poslední předválečné odhady znovu a znovu zmiňují 300 rublů jako průměrnou hrubou měsíční mzdu.

Ale nás zajímají *reálné* mzdy. Časopis *Planovoje chozjajstvo* publikoval v roce 1938 několik údajů o tom, kolik jídla týdně spotřebovala průměrná rodina petrohradského textilního dělníka v roce 1908, tj. za cara. Vyjdeme-li z nich, pak zjistíme, že výše mezd a životních nákladů se za Stalina vyvíjela následovně:⁹

	1913	1929	1937
Cena potravin na týden (v rublech)	3,40	5,90	49,60
Index potravinových cen	100	172	1449
Průměrná měsíční mzda (v rublech)	25	66	245
Index reálných mezd	100	154	68

Tato čísla hovoří sama za sebe. V roce 1929 byla průměrná životní úroveň ruského námezdného pracujícího o 54 procent vyšší než před revolucí. V roce 1937 byla o 32 procent *nižší* než před revolucí a méně než poloviční ve srovnání s rokem 1929.¹⁰

Manya Gordonová odhaduje, že cena potravin spotřebovaných dělnickými rodinami byla v roce 1937 osmnáctkrát vyšší než v roce 1911. Ve své bohatě dokumentované práci *Workers Before and After Lenin* (Dělníci před Leninem a po Leninovi)¹¹ srovnává ceny potravin z roku 1937 nikoli s *průměrnými* mzdami, ale s *nejnižšími* mzdami *nejhůře placených* dělníků (10 rublů měsíčně v roce 1911 a 105 rublů v roce 1937 po odečtení daně) a dochází k závěru, že životní úroveň dělníků klesla od dob carského režimu více než o třetinu.

Poněvadž všechna tato čísla mohou být vzhledem k absenci všech oficiálních ukazatelů životní úrovně pouze přibližná, citujme raději ještě jeden zdroj. V letech 1939 a 1940

⁶ *Ibid.*, s. 269.

⁷ Leonard E. Hubbard, *Soviet Labour and Industry* (Londýn: Macmillan, 1942), s. 164.

⁸ Michael T. Florinsky, „Stalin’s New Deal for Labor“, *Political Science Quarterly* 56 (1941), č. 1 (březen), s. 42. [Údaj uvádí průměrnou mzdu v celém průmyslu.]

⁹ Srov. Hubbard, *Soviet Labour*, s. 164. Hubbard uvádí 77 rublů jako měsíční mzdu pro rok 1929. Omylem použil údaj, který platí až pro rok 1930.

¹⁰ Úroveň v roce 1929 byla ve skutečnosti poněkud nižší než náš odhad, protože přihlížíme pouze k potravinám. V roce 1929 byly potraviny levné, ale oděvy a jiné průmyslové výrobky drahé kvůli krizovému jevu cenových „nůžek“.

¹¹ Manya Gordon, *Workers Before and After Lenin: Fifty Years of Russian Labor* (New York: E. P. Dutton, 1941), s. 159.

americké velvyslanectví zjišťovalo ceny v moskevských maloobchodních prodejnách.¹² Správnost těchto údajů sovětské orgány nikdy nepochybnily a jednotlivé podrobnosti byly u izolovaných položek shodně uvedeny i v sovětském tisku. Použijeme-li údaje velvyslanectví o výši cen a spojíme-li je s údaji o typické spotřebě dělnické rodiny, jak o nich referovala sovětská publikace z roku 1926, můžeme sestavit následující indexy:¹³

	1913	1928	1940
Index cen	100	187	2248
Index peněžních mezd	100	233	1383
Index reálných mezd	100	125	62,4

Tyto odhady se týkají hlavního města, jehož obyvatelstvu se po všech stránkách dostává přednostního zacházení. Navíc neberou v úvahu ceny na „volném trhu“, kde si dělník často musí opatřovat to zboží základní potřeby, které nedokáže sehnat ve státních obchodech.

Chudoba a přepych

Někdo si teď možná řekne, že jestliže všechny tyto vývody odpovídají skutečnosti, pak v Rusku musí být rozšířen skutečný hlad. Závěr je to správný: hlad v Rusku opravdu existuje.

Sovětské statistické údaje ze sčítání lidu naznačují, jak strašlivé měl tento hlad následky. Podle sčítání konaného v prosinci 1926 žilo v Sovětském svazu 147 milionů obyvatel. V roce 1930 činil oficiální vládní odhad počtu obyvatel 157,5 milionu. Dne 1. ledna 1934 Molotov uvedl číslo 168 milionů. Sám Stalin 1. října 1935 prohlásil, že obvyklý roční přírůstek obyvatelstva činí 3 miliony,¹⁴ což zhruba odpovídá velikosti přírůstku za Nepu. Při této míře přírůstku by sčítání lidu ze 6. ledna 1937 mělo dojít k výsledku 177 milionů obyvatel. Nikdo ovšem netuší, k jakým číslům skutečně došlo, protože výsledky nebyly nikdy zveřejněny a ředitelé statistického úřadu byli zlikvidováni jako trockističtí sabotéři. V lednu 1939 bylo provedeno nové sčítání, a sice novým a „spoleh-

¹² „Retail Prices in Government Stores in Moscow“, *Monthly Labor Review* 49, č. 5 (listopad 1939), s. 1276–1278; „Retail Prices in Government Stores of Soviet Union, January 1, 1939 and 1940“, *Monthly Labor Review* 50, č. 5 (květen 1940), s. 1272–1274; „Increase in Food Prices in the Soviet Union“, *Monthly Labor Review* 51, č. 2 (srpen 1940), s. 500–501.

¹³ Srov. F. Forest [Raya Dunayevskaya, vlastním jménem Rae Spiegel], „An Analysis of Russian Economy“, *The New Internationalist* 8, č. 11 (prosinec 1942), s. 327–332; *The New Internationalist* 9, č. 1 (leden 1943), s. 17–22; *The New Internationalist* 9, č. 2 (únor 1943), s. 52–57.

¹⁴ [Stalin tento údaj uvedl v projevu z 1. prosince 1935. Srov. Josif Vissarionovič Stalin, „Reč na sověšcanii peredovych kombajnėrov i kombajnėrok 1 děkabrja 1935 goda“, in *Sočinenija*, sv. 14 (Moskva: Izdatelstvo „Pisatel“, 1997), s. 95–96.]

livým“ personálem. Podle Stalinovy míry přírůstku 3 miliony za rok by se do té doby měl zvýšit počet obyvatel přinejmenším na 183 milionů – avšak oficiální čísla hovoří jen o 170,5 milionech duší. Celých 12,5 milionu lidí jednoduše zmizelo. Tento děsivý rozdíl mohl být způsoben vícero faktory: poklesem míry porodnosti v důsledku nouze, zvýšením dětské úmrtnosti a zejména strašným hladomorem v roce 1932, kdy přinejmenším 4 miliony rolníků zemřely hladem kvůli brutální rychlosti a bezohledným metodám, s nimiž Stalin prosazoval program násilné kolektivizace. Dalším faktorem mohly být velké čistky v letech 1937–1938, během nichž mohl počet obětí dosáhnout až několika stovek tisíc. Alespoň jednou věcí si snad můžeme být jisti: vědecké způsoby kontroly porodnosti v tom nehrály roli, protože ty se po zákazu potratů v roce 1936 staly ilegální výsadou, která je přísně omezena pouze na vysoce postavené příslušníky byrokracie.

Není zde místo, abychom se podrobněji zabývali nelidskými životními podmínkami širokých ruských mas. Zájemci mohou nalézt hojnost dokladů v pracích Hubbarda, Yvona, Ciligy,¹⁵ Sergeho,¹⁶ Manyi Gordonové, Trockého a dalších. „Žije se lépe, soudruzi, žije se veseleji,“ řekl Stalin v roce 1936.¹⁷ Otázkou ovšem zůstává, komu.

Francouzský dělník Yvon, který žil v Rusku téměř 15 let¹⁸ a napsal jednu z nejlepších knih o Sovětském svazu, nám na tuto otázku dává odpověď, pokud jde o rok 1936:

Restaurace se otevírají a sovětský tisk je plný reklam, jakých tu nebylo k vidění od dob starého režimu. Tyto reklamy mají posloužit lidem se spoustou peněz. Obsahují adresy a telefonní čísla luxusních nočních podniků, vychvalují jejich jazzovou hudbu a zvou zákazníky ke strávení nocí plných veselí. Tanec, šampaňské, nejvybranější likéry. Další reklamy nabízejí dámám ty nejlepší parfémy v ceně 200 rublů za flakon (*Izvestija*, 4. 2. 1936) a panenky pro jejich děti po 95 rublech (*Izvestija*, 2. 2. 1936). [...] Jedna podnikavá restaurace – proletářská vlast musí „dohnat a předejít“ kapitalismus! – nabízí pořádání oficiálních i soukromých banketů, pro něž zabezpečí vše, co je třeba, včetně obslužného personálu. Stačí vytočit číslo a státní lokajové vám naservírují večeři přímo ve vašem bytě, která bude stát 200–300 rublů pro jednoho.¹⁹

¹⁵ [Viz A. Ciliga, *Au pays du grand mensonge* (Paříž: Gallimard, 1938), resp. anglický překlad: Anton Ciliga, *The Russian Enigma* (Londýn: The Labour Book Service, 1940).]

¹⁶ [Viz Victor Serge, *Destin d'une révolution. U.R.S.S. 1917–1937* (Paříž: Bernard Grasset, 1937), resp. anglický překlad Maxe Shachtmana *Russia Twenty Years After* (New York: Hillman-Curl, 1937)]

¹⁷ [Tento známý výrok zazněl v projevu proneseném 17. listopadu 1935. Srov. Josif Vissarionovič Stalin, „Reč na Pervom Vsesojuznom soveščanii stachanovcev 17 nojabrja 1935 goda“, in *Sočinenija*, sv. 14, s. 85.]

¹⁸ [Ve skutečnosti strávil Yvon, vlastním jménem Robert Guiheneuf, v zemi 10 let a několik měsíců mezi lety 1923–1933.]

¹⁹ Yvon [Robert Guiheneuf], *L'U.R.S.S. telle qu'elle est* (Paříž: Gallimard, 1938), s. 212–213. Vydána byla i kratší verze pod titulem *Ce qu'est devenue la Révolution Russe* (Paříž: Librairie du travail,

Nejeden nadšený přítel Sovětského svazu nás zpravuje o tom, že tyto slavnostní hostiny se konaly i během chmurných válečných let.

„Nalezneme zde také zvláštní vily pro vysoce postavené odborníky, inženýry, spisovatele a učence,“ píše na jiném místě Yvon. „Nové byty jsou vybaveny nejen nejpřepychovějším zařízením, ale také zvláštními pokoji pro služky o velikosti 6 m², zatímco pro jednotlivé panské pokoje je vyhrazena plocha 12–24 m² (Izvestija, 3. 9. 1936).“²⁰

Avšak ze všeho nejuvýmluvnější je možná ta skutečnost, že mezi lety 1932–1936 se výroba luxusního zboží zvyšovala mnohem rychleji než výroba levného spotřebního zboží. Produkce parfémů se zvýšila o 270 procent, gramofonů o 450 procent, fotoaparátů o 1750 procent a hedvábí o 2220 procent, kdežto produkce bavlněných látek stoupla za stejné období jen o 44 procent.²¹ Rovněž daň z prodeje zboží základní potřeby je mnohem vyšší než v případě luxusního zboží: 100 procent u bavlněných výrobků, 300 procent u chleba a pouze 50 procent u hedvábí.²²

Mzdy a platy

Když dojdeme k ožehavé otázce mzdových rozdílů, promění se mlčení oficiálních sovětských statistik v přímo hrobové ticho. „Pokud je mi známo,“ píše Hubbard ve své knize *Soviet Labour and Industry* (Sovětsští pracující a průmysl), „sovětská vláda nikdy nedovolila zveřejnit údaje o tom, jaké jsou relativní podíly jednotlivých mzdových skupin dělnictva.“²³ A tentýž autor v knize *Soviet Trade and Distribution* (Sovětský obchod a distribuce) píše: „Chceme-li zjistit, jaké jsou rozdíly v odměňování za různé druhy práce, tabulky mezd nám nijak nepomohou. Z příležitostných zmínek v novinách a různých publikacích lze ovšem jasně vyvodit, že rozdíl mezi nejvyššími a nejnižšími průmyslovými mzdami je neobyčejně velký.“²⁴

Ale jak přesně velký? Podle Yvona pracovala moskevská služebná ke konci roku 1937 za 50–60 rublů měsíčně plus stravu a ubytování; měsíční dělnické mzdy se v Moskvě pohybovaly mezi 110 a 440 rubly, obvykle však mezi 150 a 250 rubly; nižší úředníci dostávali mezi 110 a 300 rubly, obvykle mezi 130 a 225 rubly; střední úředníci a technici pobírali mezi 300 a 1000 rubly měsíčně; „pracovníci v odpovědných funkcích“ pak dostávali mezi 1500 a 10 tisíci rubly, ale často i mezi 20–30 tisíci měsíčně.²⁵

1936). Ta byla přeložena do angličtiny a vyšla jako brožura pod titulem *What Has Become of the Russian Revolution* (New York: International Review, 1937).

²⁰ Yvon, *L'U.R.S.S.*, s. 204–205.

²¹ Hubbard, *Soviet Trade*, s. 219.

²² Srov. F. Forest, „An Analysis of Russian Economy“, *The New Internationalist* 9, č. 1 (leden 1943), s. 17–18.

²³ Hubbard, *Soviet Labour*, s. 170.

²⁴ Hubbard, *Soviet Trade*, s. 369.

²⁵ Yvon, *L'U.R.S.S.*, s. 215–218.

Tuto skutečnost potvrzují i další zdroje. Uveďme jen jeden ilustrativní příklad rozdělení námezdných pracujících do různých mzdových kategorií: Ze 1535 zaměstnanců dolu v Doněcké uhelné pánvi v roce 1935 vydělávalo šest desítek 1000–2500 rublů měsíčně, 75 zaměstnanců pak 800–1000 rublů, 400 mezi 500–800 rubly a zbývající tisícovka si měsíčně vydělala v průměru 125 rublů.²⁶ Není proto žádným přeháněním, když Lev Sedov poznamenal:

Stěží najdeme vyspělou kapitalistickou zemi, v níž jsou rozdíly ve mzdách pracujících tak velké jako v současném SSSR. [...] Mohli bychom snadno dokázat, že mzdy privilegovaných vrstev pracující třídy bývají dvacetkrát vyšší než mzdy špatně placených vrstev a někdy je tento rozdíl ještě větší. [...] Ostrogljadov, hlavní inženýr dolu, dostává 8600 rublů měsíčně; nejedná se o špičkového odborníka, a jeho mzdu tudíž nelze považovat za výjimečnou. Inženýři tedy vydělávají 80–100krát více než nekvalifikovaný dělník.²⁷

Nijak nepřeháněl ani Trockij, když napsal: „V rozsahu nerovnosti mezd SSSR nejen dostihl, nýbrž ještě daleko překonal kapitalistické země.“²⁸ V roce 1936 časopis *The New Republic* odhadoval, že poměr platů vedoucích ředitelů Chile Copper Company k průměrné mzdě tamních dělníků činí 41:1. V Curtis Publishing Company byl tento poměr 51:1. Náš Ostrogljadov nikterak nezaostává, neboť jeho plat 8600 rublů je téměř 48krát vyšší než průměrná ruská měsíční mzda za rok 1935. Pan Harry F. Sinclair z Consolidated Oil v roce 1935 obdržel 82krát větší sumu, než činila průměrná mzda v jeho společnosti. Leč v Sovětském svazu někteří lidé pobírají platy, které jsou 100krát vyšší než průměrná mzda a 300krát vyšší než minimální mzda.

Někdo by mohl namítnout, že ředitelé kapitalistických koncernů mají kromě svých fixních platů i jiné příjmy. To je do velké míry pravda, ale totéž se dá říci také o sovětských ředitelích. Na základě výnosu z 19. dubna 1936 je v každém sovětském koncernu zřízen ředitelský fond, do nějž putují 4 procenta výtěžků zajišťovaných plněním plánu a 50 procent výtěžků z překračování plánu. Jelikož ceny jsou direktivně stanovovány shora, může být „výtěžků z překračování plánu“ dosahováno jen na úkor dělníků. Uveďme jeden typický příklad toho, jak se prostředky z takového ředitelského fondu rozdělují. V roce 1936 rozdělila charkovská továrna 60 tisíc rublů ze svého ředitelského fondu následujícím způsobem: 22 tisíc rublů řediteli, 10 tisíc tajemníkovi strany, 8 tisíc vedoucímu výrobního oddělení, 6 tisíc vedoucímu administrativního oddělení, 4 tisíce

²⁶ B. Lev, „Na rodině Alexeje Stachanova“, *Trud* 16 (1936), č. 16 (20. 1.), s. 3 [cituje Yvon, *L'U.R.S.S.*, s. 217].

²⁷ N. Markin [Lev Sedov], „The Stakhanovist Movement“, *The New Internationalist* 3, č. 1 (únor 1936), s. 11.

²⁸ Trockij, *Zrazená revoluce*, s. 131.

předsedovi odborů, 5 tisíc jednomu z dílovedoucích a 5 tisíc všem ostatním dohromady.²⁹

Avšak rozdíly v příjmech mají ještě mnoho dalších podob. Přesně této věci se týká tato výstižná pasáž z Yvona:

Postavení nových pánů je nesrovnatelně lepší než postavení ostatních společenských vrstev. Jejich příjmy jsou desetkrát až dvacetkrát vyšší než příjmy dělníků.³⁰ Přidělují se jim lepší byty, mají právo na větší výměru obytného prostoru a bytové zařízení je pro ně často zdarma. Mají k dispozici lázně i nejrůznější pláže. [...] Cestují „měkkými“ nebo „mezinárodními“ vlaky (sovětské termíny pro vozy první třídy či salónní vozy) a pod záminkou služební cesty obvykle i zdarma. A pak mohou čerpat z „tajných fondů“, jejichž využívání je povoleno důležitým lidem, kteří potřebují pomoci v nesnázích. V případě nemoci se jim dostane nejlepší péče v prvotřídních nemocnicích, samozřejmě bezplatně. [...] Automobil se šoférem nebo bryčka s kočím jsou zdarma a svým způsobem nahraditelné, protože jsou spojeny s pracovním místem, a nikoli s konkrétními osobami pracovníků. Ti je navíc mohou čím dál více využívat dle libosti. Příležitosti k osobnímu spojení je sice poskrovnu, ale úspory už nejsou nezbytné, když pracovní místo představuje lepší záruku vysoké životní úrovně než bankovní účet.³¹

Rovněž v kolchozech se výšky pracovních odměn výrazně liší. Mzdy jsou vypláceny v tzv. „pracovních dnech“, což nejsou skutečné pracovní dny, nýbrž fiktivní jednotky. Celý pracovní den pomocníka má hodnotu poloviny „pracovního dne“, den traktoristy pak hodnotu pěti „pracovních dnů“. Ještě více „pracovních dnů“ si lze za jediný den vydělat překročením stanovených výrobních norem. Běžní pracovníci dostávají zapláceno jen za dny skutečně strávené v práci, zatímco v případě vedoucích pracovníků a tajemníků se každý den započítává jako oficiální pracovní den. V roce 1929 tudíž jen 25 procent členů kolchozů vydělávalo více než 300 „pracovních dnů“ za celý rok; průměr byl 150 „pracovních dnů“. Ba co víc, hodnota „pracovního dne“ se při přepočtu na produkty pohybuje v rozmezí 1–3 a při přepočtu na peníze se dokonce pohybuje mezi 1–10.³²

Materiální změny se obvykle odrážejí v ideologii a historický vývoj ruských názorů na rovnost příjmů – a rovnost vůbec – je toho krásným příkladem. Ve své práci *Stát a revoluce* Lenin předpokládal, že hlavní zárukou proletářského charakteru sovětské moci bude skutečnost, že žádná úřední osoba nebude moci pobírat vyšší plat, než je

²⁹ A. Barsukov, „Dělečka direktorského fondu“, *Za industrializaciju* 16 (1937), č. 99 (29. 4.), s. 3 (cituje Yvon, *L'U.R.S.S.*, s. 110–111).

³⁰ Yvon má na mysli řadové odborníky, nikoli nejvýše postavené osoby.

³¹ Yvon, *L'U.R.S.S.*, s. 162–163.

³² Hubbard, *Soviet Agriculture*, s. 164–179.

průměrná mzda kvalifikovaného dělníka.³³ Brzy po revoluci dostali vyšší platy buržoazní odborníci, aby se jejich znalostí využilo ke zvýšení výroby a vyškolení proletářských odborníků ochotných pracovat z idealistických pohnutek. Nicméně pro členy strany nadále platilo tzv. stranické maximum: i když zastávali nejvyšší funkce, nemohli brát větší peníze. Privilegovaná vrstva, tehdy teprve ve stadiu zrodu, si svůj příjem doplňovala honoráři z „novinářské činnosti“, rozmanitými příplatky a prémiei a nakonec i hmotnými výhodami v podobě služebních bytů, služebních automobilů atd. atd. Fakt, že ideologie této vrstvy se tehdy už měnila, dosvědčují výkřiky všeobecné nevole a nesouhlasu, které se ozvaly poté, co nešťastný Zinověv v roce 1925 napsal článek, v němž hledal „filosofii doby“ v myšlence rovnosti.³⁴ V té době ještě mohly odbory trvat na myšlence vyrovnání příjmů jako na určité vzdálené perspektivě. Do počátku první pětiletky se už nerovnost prohloubila velmi silně, i když se neprojevovala ani tak v peněžních příjmech jako spíše v existenci zvláštních obchodů a restaurací pro horních deset tisíc, kde bylo možné sehnat a dostat vše, co zbytek obyvatelstva postrádal. V červnu 1931 Stalin přednesl svoji slavnou řeč proti *uravnilovce* neboli rovnosti příjmů.³⁵ Každá snaha o rovnost příjmů se od té chvíle stala „maloburžoazní úchylkou“. S nástupem stachanovského hnutí a po zrušení přidělového systému se rozdíly začaly nespoutaně projevovat také v peněžních příjmech. S výsledky jsme se seznámili výše.

„[...] musíme prohlásit,“ napsal Trockij, který stále pokládal Rusko za dělnický stát, „že na těchto 15 až 20 procent obyvatelstva připadá stejný podíl jako na zbývajících 80–85 procent.“³⁶

Souhrnně lze říci, že příjmové rozdíly v Rusku kvantitativně nijak nezaostávají za rozdíly v kapitalistických zemích. A stejně jako nevysvětlíme rozdíly mezi buržoazií a proletariátem odlišným množstvím vykonané práce, rozdílnou kvalifikací a odborností a podobnými příčinami, tak i tady si s takovým vysvětlením už nevystačíme. Dávno již dosáhly stupně, kdy chudoba širokých mas ostře kontrastuje s přepychem horních

³³ [Srov. Vladimír Iljič Lenin, *Stát a revoluce. Marxistické učení o státu a úkoly proletariátu v revoluci*, in: *Sebrané spisy*, sv. 33, přel. kolektiv překladatelů (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1987), s. 74, 75, 81 a 147.]

³⁴ [Vydán byl i jako brožura, viz Grigorij Jevsejevič Zinověv, *Filosofija epochi. Delegatu XIV-go sjezda Rossijskoj Kommunističeskoj Partii (bolševikov)* (Leningrad: Rabočeje izdatelstvo „Priboj“, 1925). Aby článek mohl vyjít v září 1925 v *Pravdě*, musel Zinověv na nátlak politbyra vypustit některé pasáže; další silně kritické hlasy pak zazněly i na XIV. sjezdu Vsesvazové komunistické strany (bolševiků) v prosinci téhož roku. Viz např. projevy Kalinina, Rykova a Stalina: *XIV sjezd Vsesojuznoj Kommunističeskoj partii (b), 18–31 děkabrja 1925 g. Stěnografičeskij otčetjot* (Moskva – Leningrad: Gosudartvennoje izdatelstvo, 1926), s. 317–322, 405–420 a 497–501. Viz také Zinověvovu odpověď na s. 441–446.]

³⁵ [Srov. Josif Vissarionovič Stalin, „Nové poměry – nové úkoly hospodářské výstavby. Projev na poradě hospodářských pracovníků 23. června 1931“, in *Spisy*, sv. 13 (Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953), s. 66–70.]

³⁶ Trockij, *Zrazená revoluce*, s. 142.

deseti tisíců. Jdou ruku v ruce s rozdíly ve společenském postavení a prestiži. A zmenšují se, ba naopak se prohlubují. Vládoucí oficiální mínění je nevnímá jako zlo, nýbrž je oslavuje. Nejen že vyrovnání příjmů není oficiální politikou, ale už jeho pouhá propagace je zakázána a pohlíží se na ni jako na úchytku, tj. jako na zločin proti státu.

Vládoucí a ovládaní

Malá sovětská encyklopedie (první vydání) definuje pojem třídy citátem z Lenina: „Třídy jsou velké skupiny lidí, které se od sebe liší svým místem v historicky pevně stanoveném systému společenské výroby, svým vztahem (většinou zakotveným a právně upraveným v zákonech) k výrobním prostředkům, svou úlohou ve společenské organizaci práce, a tedy formou získávání a rozsahem té části společenského bohatství, kterou disponují. Třídy jsou takové skupiny lidí, z nichž jedna si může přivlastňovat práci druhé díky rozdílnému postavení v určité soustavě společenského hospodářství.“³⁷ *Encyklopedie* poznamenává, že první dva momenty (postavení v systému výroby a vztah k výrobním prostředkům) jsou základní a třetí moment (rozdíl v příjmech) jejich důsledek.³⁸

Uvedená definice je mezi marxisty široce přijímána; oficiální sovětský zdroj citujeme pouze proto, abychom celé věci dodali na pikantnosti. Z této definice vycházel i Trockij, když v roce 1936 ve svém článku o sovětské ústavě napsal, že ačkoli příjmové rozdíly mezi maršálem a posluhovačkou jsou obrovské, jejich vztah k výrobním prostředkům je v podstatě totožný.³⁹ A přestože se Trockij několikrát pokoušel tuto teorii poopravit, nikdy ji přímo nerevidoval.⁴⁰

Pozorovatele zběhlého v marxismu jistě hned zarazí podivná myšlenka, že by se příjmové rozdíly, natolik velké, nenahodil a vzrůstající jako ty sovětské, mohly objevovat bez rozdílů v rolích, které takto rozčlenění lidé hrají ve výrobních procesech – vždyť není kouře bez ohně. Navíc je nám známo, že rozdílům ve spotřebě časově v Rusku předcházely společensko-mocenské rozdíly mezi privilegovanými a vydědenci. Vytvářet představu, že nejdříve vznikly rozdíly ve spotřebě, které teprve následně začaly pronikat do oblasti výroby, by bylo zjevně naprosto klamné. Prozkoumejme však samotná fakta. Jaké pozice zaujímají jednotlivé vrstvy ruské společnosti ve výrobních procesech? Jak se liší jejich vztah k výrobním prostředkům?

Každý ruský pracující musí mít pracovní knížku. Po celou dobu zaměstnání ji má u sebe vedení podniku. Od roku 1938 nikdo nesmí nastoupit do zaměstnání, aniž by měl pracovní knížku, a nikdo nesmí zaměstnat pracujícího bez knížky. Do knížky se

³⁷ [Citováno podle Vladimír Iljič Lenin, „Velká iniciativa (O hrdinství dělníků v zázemí. O „komunistických subotnicích“), in: *Sebrané spisy*, sv. 39, přel. kolektiv překladatelů (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1988), s. 37.]

³⁸ „Klasy“, in Nikolaj Leonidovič Meščerjakov (ed.), *Malaja sovětskaja enciklopedija*, sv. 3 (Moskva: Akcioněnoje obščestvo „Sovětskaja enciklopedija“, 1929), sloupce 887–888.

³⁹ [Viz Leon Trotsky, „The New Constitution of the U.S.S.R.“, *New Militant* 2 (1936), č. 18, s. 3.]

⁴⁰ Srov. Trockij, *Zrazená revoluce*, s. 207–211.

zaznamenávají všechny „přechiny proti pracovní kázní“ a všechny následné tresty, zejména propuštění z práce.⁴¹ Jednodenní neomluvená absence nebo více než dvacetiminutové zpoždění při příchodu do práce byly do roku 1940 právním důvodem pro propuštění.⁴² Dokud trval přidělový systém, vedlo propuštění ke ztrátě potravinových lístků, a později dokonce k zániku práva na bydlení. Ale oněm šťastným dnům je už konec. Od roku 1940 nemůže žádný pracující ukončit pracovní poměr bez zvláštního povolení ředitele podniku (či vedoucího pracovníka instituce), které ale dostane pouze tehdy, předloží-li lékařské potvrzení, jež ho prohlásí nezpůsobilým pro vykonávání dosavadní práce, a nebude-li pro něj možné najít v podniku žádné jiné místo.⁴³ Kdokoli opustí zaměstnání bez povolení, bude potrestán dvěma měsíci vězení. Dočasná absence či pozdní příchod (stačí 20 minut) jsou trestány nucenými pracemi po dobu až šesti měsíců, vykonávanými – pokud je to možné – ve stejném podniku, ale pod dozorem a za mzdu o čtvrtinu nižší. Stejný zákon nařizuje, aby všechna tato soudní řízení byla ukončena rozhodnutím do pěti dnů a aby rozhodoval jediný soudce bez jinak obvyklých soudců z lidu.⁴⁴ Soudcům, kteří by v takových případech projevíli shovívavost,⁴⁵ a ředitelům a vedoucím pracovníkům, kteří by nepředali provinilce soudu,⁴⁶ hrozí těžké tresty.

Tato opatření platí „pro všechny státní, družstevní a veřejné podniky“ a všechny jejich zaměstnance. Později se rozšířila i na strojní a traktorové stanice,⁴⁷ řemeslná družstva⁴⁸ a další podniky. Na podzim roku 1940 publikoval sovětský tisk záplavu dopisů od žen

⁴¹ Usnesení Rady lidových komisařů SSSR z 20. prosince 1938 [„O vveděnií trudovych knížek“].

⁴² Usnesení Rady lidových komisařů SSSR, Ústředního výboru Všesvazové komunistické strany (bolševiků) a Všesvazové ústřední rady odborů z 28. prosince 1938 [„O meroprijatijach po uporjadčeniju trudovoj discipliny, ulučšeniju praktiki gosudarstvennogo socialnogo strachovanija i borbe s zloupotreblenijami v etom děle“].

⁴³ Výnos prezidia Nejvyššího sovětu SSSR z 26. června 1940 [„O perechodě na vosmičasovoj rabočij děň, na semidněvnuju rabočuju nědělju i o zapreščenií samovolnogo uchoda rabočich i služuščich s predprijatij i učrežděnij“]. Usnesení Rady lidových komisařů SSSR z 11. října 1940 [„O predostavlenii ženam vojenno služuščich prava uchoda s predprijatij i iz učrežděnij v slučaje perevoda ich mužej v druguju mestnost“] přidalo další výjimku, a sice pro manželky vojáků z povolání, které se stěhují spolu s převelenými manžely.

⁴⁴ [Přisedící zrušil až o něco pozdější výnos prezidia Nejvyššího sovětu SSSR z 10. srpna 1940 („O rassmotrenii narodnymi sudami děl o progulach i samovolnom uchodě s predprijatij i učrežděnij bez učastija narodnych zasedatělej“).]

⁴⁵ Výnos z 24. července 1940. [Výnos či usnesení se nepodařilo identifikovat.]

⁴⁶ Výnos prezidia Nejvyššího sovětu SSSR z 26. června 1940 [„O perechodě na vosmičasovoj rabočij děň ...“].

⁴⁷ Výnos prezidia Nejvyššího sovětu SSSR ze 17. července 1940 [„O zapreščenií samovolnogo uchoda s raboty traktoristov i kombajňorov, rabotajuščich v mašino-traktornych stancijach“].

⁴⁸ Usnesení Rady lidových komisařů SSSR z 22. července 1940 [O porjadke primeněniija na predprijatijach promyslovoj kooperacii Ukaza Prezidiuma Verchovnogo Soveta SSSR ot 26 ijuňa 1940 g. „O perechodě na vosmičasovoj rabočij děň, na semidněvnuju rabočuju nědělju i o zapreščenií samovolnogo uchoda rabočich i služuščich s predprijatij i učrežděnij“].

z oněch privilegovanějších kruhů. Tyto ženy žádaly, aby se stejná opatření dotýkala i služek, na jejichž „lenivost“ a „nedbalost“ si stěžovaly tónem, který v civilizovaných kapitalistických zemích přežívá jen v humoristických obrázkových seriálech.

Na základě dalšího výnosu⁴⁹ došlo ke zrušení všech individuálních pracovních smluv. Zaměstnanci mohou být přiděleni do kteréhokoli podniku po celém SSSR.

Každoročně je odvedeno do pracovní služby 800 tisíc až jeden milion mladých chlapců. Po vyškolení, které trvá šest měsíců až dva roky, mají povinnost pracovat po čtyři roky tam, kam jsou posláni.⁵⁰ Po vypršení těchto čtyř let nemohou svá místa opustit bez úředního povolení, pokud zákon o povinné pracovní službě zůstane v platnosti.

Výnos z 26. června 1940 také zavedl šestidenní pracovní týden s osmihodinovou pracovní dobou, čímž byl nahrazen dřívější pětidenní se sedmi hodinami práce denně.⁵¹ Délka pracovního dne pro mladistvé starší 16 let se prodloužila ze šesti na osm hodin; podle pozdějšího výnosu se na ně vztahuje i práce přesčas a v noci.⁵² Zvláštní zákon pak snížil počet svátků na pět⁵³ ročně a zakázal zkracování sobotní pracovní doby.⁵⁴ Současně s prodloužením pracovní doby bylo výslovně nařízeno, aby měsíční mzdy zůstaly stejné; všechny hodinové a úkolové sazby se upravily tak, aby pracovníkův výdělek nebyl vyšší než při kratší pracovní době.

V průmyslu má většina práce podobu úkolové práce. Pracovní kvóty a normy stanovuje vedení podniku. Za práci navíc se poskytují příplatky; nejsou-li kvóty splněny, následují srážky ze mzdy, přičemž kvóty se často zvyšují a dělníků se na názor nikdo neptá⁵⁵ – podle oficiálního zdroje nedokáže 22–32 procent z nich normy splnit.⁵⁶

Mistři nesou odpovědnost za jim podřízené dělníky. Mají právo najímat a propouštět podle potřeby, přidělovat práci, hrozit disciplinárními opatřeními a rozdělovat odměny podle svého uvážení. Jsou však odpovědní svým nadřízeným za pracovní kázeň.¹¹²

⁴⁹ Výnos prezidia Nejvyššího sovětu SSSR z 19. října 1940 [„O porjadke objazatelnogo perevoda inženěrov, technikov, mastěrov, služasčich i kvalificirovannyh rabočich s odnich predprijatij i učrežděnij v drugije“].

⁵⁰ Výnos prezidia Nejvyššího sovětu SSSR z 2. října 1940 [„O gosudarstvennyh trudovyh rezervach SSSR“].

⁵¹ Výnos prezidia Nejvyššího sovětu SSSR z 26. června 1940 [„O perechodě na vosmičasovoj rabočij děň ...“] a usnesení Rady lidových komisařů SSSR z 3. července 1940 [„O povyšěnij norm vyrabotki i sniženij rascenok v svjazi s perechodom na 7-dněvnuju rabočuju nědělju dlja rabočich i služasčich, imevšich 8-časovoj rabočij děň“].

⁵² Usnesení Rady lidových komisařů SSSR z 12. července 1940 [„O sverchuročnyh nočnyh rabotach i prodolžitělnosti otpuskov dlja rabočich i služasčich, dostigšich 16-ti letněgo vozrasta“].

⁵³ [Usnesení uvádí šest svátků.]

⁵⁴ Usnesení Rady lidových komisařů SSSR z 27. června 1940 [„O porjadke proveděnjija Ukaza Prezidijuma Verchovnogo Soveta SSSR ot 26 ijuňa 1940g. „O perechodě na vosmičasovoj rabočij děň, na semidněvnuju rabočuju nědělju i o zapreščěnij samovolnogo uchoda rabočich i služasčich s predprijatij i učrežděnij“].

⁵⁵ Srov. Gordon, *Workers*, s. 171 a Yvon, *L'U.R.S.S.*, s. 117.

⁵⁶ Prohlášení Švernika, nejvyššího představitele sovětských odborů, 16. dubna 1941.

Dělníci nemají žádný vliv na výši pracovních odměn ani na kvalitu pracovních podmínek. „Úroveň mezd musí zůstat zcela v rukou vedoucích průmyslových pracovníků. Ti určují normu.“⁵⁸ Takzvané odbory vyvíjejí tlak stejným směrem. „Jejich hlavním účelem je vést boj za splnění a překročení pracovních norem každým jednotlivým dělníkem.“⁵⁹

Nutnost regulace práce a správného stanovení mezd vyžaduje, aby tato věc spadala do kompetence a sféry zodpovědnosti vedoucích administrativně-hospodářských pracovníků a technických ředitelů. Přivádí nás k tomu i potřeba jednotného vedení a zajištění hospodárnosti v podnicích. [... Dělníci] nesmějí hájit své zájmy proti podnikovému vedení. Něco takového je zcela nesprávné. Je to nahrazování činnosti administrativně-hospodářských orgánů. Je to levičácká oportunistická úchylka, je to podrývání jednotného vedení a zasahování do pravomoci administrativně-hospodářských orgánů.⁶⁰

V roce 1932 „ústřední výbor odborového svazu strojírenství upozornil vládu na skutečnost, že v několika strojírnách se vyplácely vyšší mzdy, než dovoloval [...] rozpočet. Odborový svaz se vynasnažil, aby se věc dostala k prokurátorovi a ten mohl na ředitele továren podat obžalobu.“⁶¹

Sovětská listina práv

Podívejme se blíže na ještě jednu stránku sovětské reality: právní ochranu majetku před dělníky a kolchozníky. Za rozkrádání „kolektivního majetku“ státu nebo kolchozu hrozí až desetileté vězení nebo trest smrti.⁶² Tento zákon se vztahuje i na děti starší 12 let; podle zvláštního výnosu se mají postihy za krádež či zničení majetku (ba i za další zločiny) uplatňovat vůči nim stejně jako vůči dospělým a soudit je mají stejné soudy.⁶³ Yvon cituje ze sovětských zdrojů zmínky o dvou případech: dva rolníci byli odsouzeni

⁵⁷ Usnesení Rady lidových komisařů SSSR a Ústředního výboru Všesvazové komunistické strany (bolševiků) z 27. května 1940 [„O povýšení roli mastěra na zavodach ťaželogo mašinostrojenija“].

⁵⁸ Andrej Andrejevič Andrejev, „Stachanovskoje dviženije i naši zadači“, *Pravda*, 1935, č. 358 (29. 12.), s. 5; citováno podle Gordon, *Workers*, s. 104.

⁵⁹ Gavriil Davidovič Vejnberg, „Ogoň bolševistskoj samokritiki po nedostatkam v rabotě prof-sojuzov“, *Trud* 13 (1933), č. 155 (8. 7.), s. 3; citováno podle Gordon, *Workers*, s. 102.

⁶⁰ Výrok odborového předáka Vejnberga, který zazněl v tomtéž projevu. *Ibid.*, s. 2; citováno podle Gordon, *Workers*, s. 104-105.

⁶¹ Gordon, *Workers*, s. 103; srov. „K ugovolnoj otvetstvennosti za pereraschod fondov zaplatty“, *Trud* 12 (1932), č. 39 (16. 2.), s. 1.

⁶² Usnesení Ústředního výkonného výboru SSSR a Rady lidových komisařů SSSR ze 7. srpna 1932 [„Ob ochraně imuščestva gosudarstvennych predprijatij, kolchozov i kooperacii i ukreplenii obščestvennoj (socialističeskoj) sobstvennosti“].

⁶³ Usnesení Ústředního výkonného výboru SSSR a Rady lidových komisařů SSSR ze 7. dubna 1935 [„O merach borby s prestupnosťju sredi něsoverščennoletnich“].

na deset let vězení za krádež čtyř kilogramů zrna ze svého kolchozu; jiní kolchozníci byli v souladu s tímto zákonem dokonce odsouzeni k smrti, protože pro svou potřebu ilegálně užívali koně a loďku patřící kolchozu.⁶⁴ V obou případech soudy vyšší instance tresty zmírnily. Kolikrát ovšem k žádnému zmírnění nedošlo?

Tak vypadá svoboda, které se těší ruský pracující v práci, avšak stejně málo svobody má také v jiných ohledech. Od roku 1932 musí mít každý sovětský občan vnitřní pas. Místo pobytu nesmí opustit na delší dobu než 24 hodin, aniž by pas předložil na policii. Bez zvláštního povolení nemůže bydlet ve velkém městě nebo v okruhu 50–100 km kolem města. Propadnutí povolení znamená deportaci na Sibiř.⁶⁵ Cesty do ciziny jsou prakticky zakázány – s výjimkou oficiálních cest byrokratů. V posledních patnácti letech jste skoro žádné jiné sovětské občany za hranicemi Ruska nepotkali. Žádat o povolení k cestě do ciziny se rovná sebeobžalobě z velezrady. Ilegální pokusy o překročení hranic se trestají v případě civilisty deseti lety vězení nebo smrtí, v případě vojáka pak výlučně smrtí. Dospělí rodinní příslušníci bývají uvězněni na pět až deset let, jestliže o výletě věděli, nebo jsou na pět let posláni na Sibiř, jestliže o něm *nevěděli*.⁶⁶

Nepovažuji za nutné se zde zmiňovat o politických právech a svobodách. Žádné totiž nejsou – nepočítáme-li svobodu přizvukovat oficiální politice a velebit Stalina. Jakýkoli opoziční projev, ba i ten nejmírnější, nebo také jen pouhé pochyby, to vše se trestá – a velmi často smrtí. Rovněž jen zůstat zticha během oficiálního chvalozpěvu je velmi riskantní a zdržet se hlasování při přijímání pochvalného usnesení se pokládá za zločin proti státu. Všichni mají povinnost donášet na ostatní, dokonce i na blízké příbuzné. Neudáte-li „protistátního zločince“, stáváte se spoluvíníkem a čeká vás přísný trest.

Ti, kdo odmítají uznat tato obecně známá fakta, nechtě uvedou za posledních deset let alespoň jeden příklad – jen jeden jediný příklad! – někoho, kdo v Sovětském svazu kritizoval režim, tj. Stalina, ať ústně nebo písemně, ať mírně nebo ostře, a nebyl zároveň potrestán, jakmile se o tom státní orgány dověděly. A nechtě si vzpomenou, že 21. srpna 1939 podporovalo 180 milionů sovětských poddaných jednomyslně a nadšeně kolektivní bezpečnost, lidovou frontu a demokratickou válku proti Německu a že jen o dva dny později byli všichni právě tak jednomyslně a nadšeně pro pakt mezi Hitlerem a Stalinem a proti anglické a francouzské imperialistické válce. Celých 180 milionů lidí a ani jeden

⁶⁴ Ivan Alexejevič Akulov, „Sovětskij sud – moščnoje orudije ukreplenija socialističeskogo pravosoznanija“, *Pravda*, 1934, č. 117 (28. 4.), s. 2; Andrej Januarjevič Vyšinskij, *Sudoustrojstvo v SSSR. Učebnoje posobie dlja juridičeskich kursov v četyrech očerkach*, sv. 1, *Socialističeskoe stroitelstvo, socialističeskaja zakonnosť i zadači sovětskoj justicii* (Moskva: Gosudarstvennoje izdatelstvo „Sovětskoje zakonodatelstvo“, 1935), s. 45 (2. vyd.); srov. Yvon, *L'U.R.S.S.*, s. 256.

⁶⁵ Usnesení Ústředního výkonného výboru SSSR a Rady lidových komisařů SSSR z 27. prosince 1932 [„Ob ustanovenii jedinoj pasportnoj sistemy po Sojuzu SSR i objazatelnoj propiski pasportov“].

⁶⁶ Usnesení Ústředního výkonného výboru SSSR z 8. června 1934 [„O dopolnenii položenija o prestuplenijach gosudarstvennych (kontrevoljucionnyh i osobo dlja Sojuza SSR opasnyh prestuplenijach protiv porjadka upravlenija) statjami ob izmeně rodině“].

jediný člověk nevyjádřil nesouhlas, nebo alespoň pochybnosti, když nastal tak náhlý a úplný obrat. Jednomyslné nadšení pro nový a opačný kurs bez jediné malé výjimky – vždyť něco takového by se rovnalo zázraku, vedle něhož ty biblické vypadají jen jako laciné kejkle. Anebo musíme konstatovat, že v SSSR není ani kousek politické svobody.

Avšak jak jsme už viděli, tato absence politické svobody představuje pouze jednu stránku zotročení spjatého s výrobními procesy, čímž se dostáváme zpět k otázce tříd.

Základní a přechodné třídy

V sovětské společnosti existují dvě základní třídy. Jedna třída se co do svého „místa ve výrobě“ a „vztahu k výrobním prostředkům“ vyznačuje tím, že zcela postrádá individuální nebo kolektivní moc nad výrobními prostředky. Nemá žádné slovo, pokud jde o otázky, co, jak a kde se má vyrábět, popřípadě jak se má výroba organizovat, jak se mají její produkty distribuovat a jak se mají stanovovat jejich ceny.⁶⁷ Příslušníci této třídy se nemohou podílet ani na rozhodování o tom, jaké budou jejich pracovní a mzdové podmínky. Musejí pracovat, poslouchat a žít v chudobě. Nejsou ani náznakem pány výrobních prostředků, ale naopak jejich přívěsky, a to v mnohem doslovnějším smyslu než jejich druhové v buržoazních demokraciích. Jejich příjmy stačí jen na to nejnужnější a nejzákladnější živobytí, a kolikrát dokonce ani na to, přestože jsou to oni, kdo celou společnost živí svou prací. Jsou to vykořisťovaní.

A pak je tu další třída lidí, a sice těch, kdo nad výrobními prostředky mají kontrolu. Ti rozhodují o tom, co, jak a kde se má vyrábět, jaké ceny se mají platit a jaké mzdy, příplatky a prémie se mají vyplácet. Jejich řídicí moc nad výrobními prostředky a výrobními procesy, stejně jako moc volně nakládat s produkty, není nijak omezena zdola, ale podřizuje se pouze každé výše postavené mocenské instanci v jejich vlastní třídě. Pomocí této kolektivní, hierarchické organizace kontrolují výrobní prostředky monopolně, tj. na úkor všech ostatních, neprivilegovaných vrstev společnosti. Rozhodují tudíž o rozdělování národního důchodu a přivlastňují si z něj lví podíl. Jsou to vykořisťovatelé.

Nyní už víme, proč „rudí ředitelé“, maršálové a straníční tajemníci „žijí lépe a veseleji“: patří totiž ke třídě, která ovládá výrobní prostředky. Sluhové a dělníci žijí v bídě, protože patří ke třídě, která nemá nad výrobními prostředky naprosto žádnou moc. Rozdíl

⁶⁷ „Je zcela zjevné, že sami dělníci nemají žádné slovo při rozhodování o tom, jak má být akumulovaný kapitál investován, a od samého počátku tato úloha přísluší pouze vládě.“ Hubbard, *Soviet Trade*, s. 322–323; „Ve skutečnosti mají kolchozníci jen minimální vliv na organizaci práce ve svém kolchozu. Nejen že se všechny činnosti v kolchozu řídí plánem, který určuje, jaké plodiny se mají vysazovat, jaká hospodářská zvířata chovat a jaké technické postupy využívat, ale i stupnice a forma pracovních odměn se řídí zákonem. [...] Jakmile je přidělen k brigádě, musí kolchozník poslouchat příkazy vedoucího čety; nad ním stojí vedoucí brigády, který se pak zodpovídá přímo předsedovi.“ Hubbard, *Soviet Agriculture*, s. 165–166; „Předseda kolchozu je obvykle stranický funkcionář, nikoli zemědělec, a fakticky jen velmi málo předsedů se rekrutuje z místních nebo pochází z daného místa [...] Profesionální předsedové [...] v současnosti vedou většinu z 240 tisíc kolchozů.“ *Ibid.*, s. 162.

v „oblasti spotřeby“ vyplývají z rozdílného postavení ve výrobních procesech. Politickou moc má v rukou třída, která drží moc hospodářskou: obojí představuje pouze odlišnou stranu jediného základního společenského vztahu, vztahu vykořisťování a útlaku.

Vztahy mezi těmito dvěma třídami jsou vztahy mezi těmi, kdo rozkazují, a těmi, kdo poslouchají, mezi těmi, kdo vykořisťují, a těmi, kdo jsou vykořisťováni. Potud připomínají vztahy všech ostatních třídních společností, včetně kapitalistické.⁶⁸ Jakmile pokročíme dále, vystoupí rozdíly. Kapitalisté ovládají výrobní prostředky z titulu soukromého vlastnictví, zatímco ruská vládnoucí třída z titulu společností jí propůjčené správy. Každý příslušník buržoazie – alespoň v klasickém kapitalismu – ovládá „svoje“ výrobní prostředky individuálně, kdežto ruská vládnoucí třída jimi disponuje kolektivně, prostřednictvím hierarchické organizace. V kapitalistické společnosti si dělník může vybrat, kterému kapitalistovi prodá svoji pracovní sílu – ale některému z nich ji prodat musí, protože jinak by nepřežil. V Rusku pracovní síla všech dělníků patří v první řadě celku vykořisťovatelů. V kapitalistickém systému prodává dělník svou pracovní sílu dočasně a ve společenském průměru je mu za ni vyplácena její hodnota, zatímco kapitalista si přivlastňuje nadhodnotu. Hranice mezi hodnotou a nadhodnotou je určována na volném pracovním trhu automaticky působícími ekonomickými zákony. V Sovětském svazu patří pracovní síla státu, aniž by si ji kupoval: hranice mezi podílem dělníka a nadvýrobek není určována zákony hodnoty. Shora je stlačována prakticky neomezenými vykořisťovatelskými choutkami byrokracie a zdola je mnohem slaběji držena hrozbou vyhynutí dělnické třídy.⁶⁹

Někdo by mohl namítnout, že jsme podali zjednodušený obraz. V SSSR přece nejsou jen vládnoucí byrokraté a dělníci. Věc jsme nepochybně zjednodušili, ale zajímaly nás v první řadě ty *vztahy*, které jsou *základní* a *nové* a které jsou zároveň pro tuto společnost typické.

Po 150 letech trvání kapitalismu nenalezneme nikde žádnou kapitalistickou společnost, která by se skládala pouze z kapitalistů a dělníků. Vedle těchto základních

⁶⁸ „*Základní třídy určité společenské formy* [...] bývají dvě: jednak třída, která dává rozkazy a má monopol na výrobní prostředky, jednak třída, která vykonává rozkazy, postrádá výrobní prostředky a pracuje na třídu první. Specifická forma tohoto vztahu [...] vykořisťování a poroby pak určuje formu dané třídní společnosti. Když se např. vztah mezi příkazující a vykonávající třídou reprodukuje kupováním pracovní síly na trhu, jde o kapitalismus. Jestliže se reprodukuje kupováním osob, plundrováním apod., nikoli pouze kupováním pracovní síly, a jestliže má příkazující třída moc nejen nad pracovní silou, ale také nad ‚duši a tělem‘ vykořisťovaných, pak jde o otrokářský systém.“ Nikolaj Bukharin, *Historical Materialism. A System of Sociology* (New York: International Publishers, 1925), s. 282. [Srov. Nikolaj Ivanovič Bucharin, *Těorija istoričeskogo matěrializma. Populjarnyj učebnik marksistskoj sociologii* (Moskva – Leningrad: Gosudarstvennoje izdatělstvo, 1925), s. 321.]

⁶⁹ Rozumí se samo sebou, že v jakékoli třídní společnosti se utiskovaná třída musí nějak uživit a být schopna se reprodukovat a že vládnoucí třída získává nadvýrobek, který existenční minimum přesahuje. Jednotlivé třídní společnosti se však odlišují specifickým způsobem, jakým je nadvýrobek přivlastňován.

tříd existují přechodné třídy charakteristicky kapitalistické a dále početné pozůstatky předkapitalistických tříd.

Podobné jevy se vyskytují také v Sovětském svazu. K pozůstatkům předsovětských tříd patří především samostatní rolníci a řemeslníci. Ti se podobají „prostým výrobcům zboží“ v kapitalistické společnosti, avšak mají mnohem omezenější kontrolu nad svými výrobními prostředky i nad svými produkty.⁷⁰ Jejich počet je relativně malý a jejich role v celku výrobních procesů je nevýznamná. Kolchozní rolníci, kteří tvoří drtivou většinu zemědělského obyvatelstva, jsou smíšeným typem. Pokud pracují za „mzdu“ v „zespolečenštěném“ sektoru kolchozu a musejí produkty dodávat státu, potud patří k „proletariátu“ sovětské společnosti a jejich situace je obdobná situaci průmyslového dělníka. Pokud pracují na vlastních záhumencích a prodávají své produkty na otevřeném kolchozním trhu, potud jsou „proští výrobci zboží“. Lze je tedy zčásti označovat jako „sovětský proletariát“ a zčásti jako prosté výrobce zboží.

Kromě toho se setkáváme i se středními vrstvami, které organicky náležejí k sovětské společnosti a hrají v ní přibližně stejnou sociální roli jako maloburžoazie a „nová střední třída“ v kapitalistické společnosti. Do středních vrstev patří dělnická aristokracie (stachanovci) a středně postavení techničtí odborníci a úředníci. Mají větší příjmy než dělníci, ale mnohem menší než vysoce postavení byrokraté. Zastávají úlohu snaživců, kteří stupňují pracovní tempo ve výrobních procesech, slouží jako sociální opora byrokracie a případně jako zdroj, z něhož vládnoucí třída čerpá nové a čerstvé síly.

Uzavírání třídních hranic

Když na stalinisty a jejich dobrovolné i nedobrovolné přátele přijdete s teorií, že v Sovětském svazu existuje třídní nadvláda, nejčastěji pronesou repliku, že tamní občané mají „neomezené příležitosti se vypracovat“. Klasická americká bajka zní, že „každý chlapec se může stát prezidentem“ – a podle stejné logiky nosí každý sovětský voják v torně maršálskou hůl.

Na tom je něco pravdy, nebo spíše *bylo* na tom něco pravdy, a sice v počátečních fázích vývoje sovětské společnosti. Avšak ani tehdy to nedokazovalo neexistenci tříd. Také ve Spojených státech se z čističů bot stali milionáři, ale žádného rozumného člověka nikdy nenapadlo tvrdit, že by tato společnost nebyla společností třídní.

A třebaže byly třídní hranice v sovětské společnosti zpočátku poměrně otevřené a pružné, uzavřely se závratnou rychlostí. V současné generaci byrokratů najdeme stále mnoho synů z dělnických a rolnických rodin, neboť tato vládnoucí třída vznikla diferenciací dělnické a rolnické třídy. Ale byrokraté zítřka budou převážně dětmi byrokratů a celá politika vládnoucí třídy se orientuje tímto směrem. Stále více se stává pravidlem, že syn dělníka se stává dělníkem, kdežto syn byrokrata – nebo nanejvýš syn někoho ze střední vrstvy – se stává byrokratem.

⁷⁰ „Prostý výrobce“ zboží je v marxistické terminologii výrobce, který vlastní své výrobní prostředky, pracuje pro otevřený trh a nenajímá si pracovní sílu nikoho jiného.

Privilegia se předávají další generaci třemi způsoby: odkázáním majetku, monopolem na vzdělání a protekcí. Dědění majetku je nejméně důležité. Právo na dědictví sice bylo obnoveno a SSSR je jedinou zemí, kde přímo ústava zaručuje právo neomezeně nakládat s majetkem prostřednictvím závěti, ale odkázat můžete pouze to, co vlastníte: nábytek, umělecká díla, daču, hotovost, bankovní vklady či státní obligace. To vše má uprostřed všeobecné bídy ohromnou cenu – ale problém vězí v tom, že nemůžete odkázat továrny a akciové podíly.

Privilegovaní lidé však mohou nechat své děti vystudovat. A *pouze* oni mají tuto možnost. „Co se týče studentů,“ píše Yvon, „ekonomický faktor hraje často nejdůležitější roli a syn bohatého otce se těší velké výhodě oproti těm, kteří mají vždy hluboko do kapsy.“⁷¹

Od doby, co byla tato slova napsána, se situace v mnoha ohledech ještě více zhoršila. V roce 1935 sovětský tisk s velkým jásotem zaznamenal skutečnost, že více než polovina studentů si vystačí s penězi od rodičů – zatímco těsně po revoluci většina z nich žila z podpory od různých veřejných institucí. Leckde najdeme lepší školy určené pro děti byrokratů, nebo dokonce i lepší jesle a školky. V roce 1940 se opět zavedlo školné za poslední tři ročníky středních škol a za studium na vysokých školách;⁷² tento příklad brzy následovaly všechny střední školy technické, pedagogické, zemědělské, zdravotní a jiné.⁷³ Školné na středních školách činí 150–200 rublů, na školách vysokých pak 300–500 rublů. Stipendia se poskytují jen za nejlepší známky – alespoň dvě třetiny „výborných“ a zbytek „dobrých“. Po zavedení tohoto zákona se školné za první semestr muselo uhradit do čtyř týdnů; jestliže nebylo zapláceno, následovalo vyloučení. Školy tudíž muselo opustit 600 tisíc studentů.

Zakládání suvorovských vojenských učilišť s přednostními místy pro syny důstojníků také představuje krok stejným směrem. Už jen chybí, aby na kremelském dvoře zavedli vojenskou gardovou školu podle carského vzoru...

Třetí způsob předávání privilegií, tj. protekce, má podle Yvona následující podobu: „Vysokoškolské diplomy sice jsou nepostradatelné, ale samy o sobě nestačí. Kvalifikují k různě přitažlivým pracovním místům, ale uspět bez známostí je čím dál obtížnější. Vysoce postavený otec tak může být svému synovi velmi k užitku. Nenechá ho začít kariéru ve svém oddělení, nýbrž někde u kolegy, což nepřitáhne tolik pozornosti. Jakmile se syn uchytí, stačí mu pár obratných manévrů, aby postoupil na místo, které má stejnou hodnotu jako zděděné peníze po kapitalistovi.“⁷⁴

⁷¹ Yvon, *L'U.R.S.S.*, s. 171.

⁷² Usnesení Rady lidových komisařů SSSR z 2. října 1940 [„Ob ustanovenii platnosti obučeníja v staršich klassach srednich škol i v vysšich učebnych zaveděnjach SSSR i ob izmeněnjii porjadka naznačenija stipendij“].

⁷³ Usnesení Rady lidových komisařů SSSR z 12. října 1940 [„Ob Utveržděnjii prikaza VKVŠ, O me-roprijatijach po vypolněnjii Postanovlenija Sovnarkoma SSSR ob ustanovenii platnosti obučeníja v vysšich učebnych zaveděnjach i ob izmeněnjii porjadka naznačenija stipendij studěntam“].

⁷⁴ Yvon, *L'U.R.S.S.*, s. 171.

Tato fakta berou vítr z plachet dalšímu oblíbenému argumentu. Byrokracie prý skutečně spotřebovává nepřiměřený díl toho, co se vyprodukuje, a děje se tak na úkor dělníků, ale největší část produkce nakonec nespotřebují ani dělníci, ani byrokraté, nýbrž se akumuluje. A komu slouží nově postavené továrny a silnice – a nově vyrobené pušky? Přece lidu. Lid je sice vykořisťován, ale tato akumulace sleduje dobro celku. Na to lze odpovědět, že *právě tak* i za kapitalismu přispívá produkce továrny a používání nových dopravních prostředků k blahu „všeho lidu“. Kapitalisté nesnědí všechny margarín a špagety, které jejich továrny vyrobily, ani nejezdí podzemní drahou zcela sami a ani se navzájem nevystřílejí puškami, nýbrž je používají na obranu proti vnějším nepřátelům svých zemí a proti vnitřním nepřátelům svého společenského řádu. Proč akumulace spočívá v budování nových továren? Je tomu tak proto, aby kapitalisté a jejich děti mohli i nadále vykořisťovat dělníky. A podobně také ruské vládnoucí třídy provádějí akumulaci stavěním nových závodů, aby v nich příslušníci těchto tříd a jejich potomci mohli pokračovat ve vykořisťování dělníků. Kdyby Rusko tvořilo *jednu jedinou* velkou kapitalistickou firmu, nijak by se v tomto směru neodlišovalo.

Rozpory a disproporce

Ale co když se sovětská společnost – navzdory rozdílům v příjmech – nakonec dokáže rozvinout do harmonické podoby? Představme si, že produktivita práce poroste, spolu s ní celkové množství produktů, a že dělníci budou dostávat lepší mzdy a byrokraté lepší platy; přesto zůstane dost pro potřeby další akumulace a nové továrny zvýší produktivitu ještě více – všechno dopadne dobře v tomto nejlepším ze všech možných světů.

Bohužel tato představa neodpovídá výše uvedeným faktům. Proč? Protože pro totalitní společnost, v níž dělníci nemají žádná práva, je nejnějnější jít tou cestou, že se snižuje jejich životní úroveň a uloží se jim povinnosti vydržovat výše postavenou třídu a zajišťovat další akumulaci. Postavení každého příslušníka vládnoucí třídy, jeho prestiž, jeho služební postup, jeho plat, jeho zaměstnání, a někdy dokonce i jeho život závisejí na tom, zda dokáže splnit a překročit plán a zda dosáhne určeného či ještě vyššího zisku. Poněvadž nákupní a prodejní ceny se direktivně stanovují shora, nabízejí se mu jen nástroje jako snižování mezd, zvyšování pracovního tempa a prodlužování pracovní doby. Celý společenský systém má ze své podstaty sklon k nadměrnému vykořisťování práce, jak je tomu vlastně všude, kde pracující nejsou svobodní. Hubbard kriticky poznamenává, že na smrt milionů lidí za hladomoru v roce 1932 „musíme pohlížet jako na národní kapitálovou ztrátu“.⁷⁵ Ale byrokracie si v tomto nemůže pomoci. Relativně nadměrná spotřeba horních desítek tisíc a nadměrná akumulace jsou doprovázeny podvýživou širokých mas, což vede k nižší produktivitě práce, která následně snižuje množství společenských produktů, které jsou k dispozici. Zostřuje se tudíž boj o distri-

⁷⁵ Hubbard, *Soviet Labour and Industry*, s. 180.

buci produktů. Krizi byrokracie řeší obvyklým způsobem. Aby udržela a zvýšila tempo akumulace a aby příjmy vládců neutrpěly újmu, jednoduše dále snižuje životní úroveň mas – bránit se koneckonců nemohou. A bludný kruh se roztáčí znovu.

Nedostatečná spotřeba mas je jedním zdrojem rozporů. Avšak o další disproporce není žádná nouze. Nevyhnutelné jsou chyby v plánování. V každé moderní společnosti existuje nějaká metoda, jak regulovat rozdělování výrobních prostředků a pracovních sil mezi různá odvětví a procesy produktivní činnosti. V kapitalismu se o to, ať se už stane cokoli, stará mechanismus cen a zisků, zatímco o nápravu omylů se nakonec postarají hospodářské krize a ztráty. Živelně působící ekonomické zákony se projevují ekonomickými katastrofami; jak pozoruhodně poznamenal Marx, tyto zákony působí stejně jako zákon zemské přitažlivosti, když vám na hlavu spadne dům. V socialistické společnosti by slepě vládnoucí zákony nahradila vědomá demokratická kontrola mas spojená s tím, že účty se předkládají zcela veřejně. Za vykořisťovatelské vlády byrokracie však staré metody regulace ztrácejí účinnost, zatímco nové a demokratické metody nepřipadají v úvahu, neboť by odhalily vykořisťování – *a tudíž* jsou nejzákladnější hospodářská fakta držena v tajnosti. Ale to není jediný důsledek: pokud se reguluje a kritizuje „pouze shora“, nijak tím nenahradíme veřejnou kontrolu. Nesmí-li se příkazy shora kritizovat, i když jsou nesmyslné a neproveditelné, pak se jejich provedení musí předstírat. Despotický systém nutí každého lhát. Ani jeden údaj či fakt není spolehlivý. Na XVIII. všesvazové konferenci VKS(b) v únoru 1941 tajemník ústředního výboru Malenkov prozradil, že v jedné továrně byly současně podány čtyři odlišné zprávy o zásobách základního materiálu: jedna vedoucím zásobovacího oddělení, druhá hlavním účetním, třetí ředitelem závodu a čtvrtá komisí při prověrce.⁷⁶ Objevily se čtyři různé součty, které se lišily o několik stovek procent, přestože inventura základního materiálu v továrně je tím nejsnadnějším statistickým úkolem. Co se děje tehdy, když se do výpočtů zahrnou také ceny a zároveň je měnový standard natolik nestabilní, že otevírá prostor k různým manipulacím? Malenkov zmiňoval tento případ jako typický a my už lépe rozumíme tomu, jakým způsobem se byrokracii i při sčítání lidu daří dělat chyby v číslech, která jdou do milionů.

Chyby v plánování jsou nevyhnutelné i při nejlepších statistikách, ale za takových podmínek se stávají pravidlem. Jakmile v tomto systému dojde k omylu, má tato chyba ohromné důsledky. Yvon píše: „Jednotlivé chyby mohou mít značně velký dosah, což je jedním z nejzápornějších jevů v životě této země. [...] Skutečnost, že někteří lidé

⁷⁶ Georgij Maximilianovič Malenkov, „O zadačach partijnych organizacij v oblasti promyšlennosti i transporta“, *Pravda*, 1941, č. 46 (16. 2), s. 2. [Autor znal projev – či pasáž z projevu – pravděpodobně z nepřesného anglického překladu. Přesné znění je následující: „Ředitel Kolčuginského závodu pro zpracování barevných kovů [...] potřeboval zjistit, kolik materiálu zbývá v dílně č. 2. Účetní oddělení závodu mu nahlásilo 81,6 tuny, plánovací oddělení uvedlo 47,7 tuny, podle záznamů v dílně zde bylo 51,5 tuny, ale při kontrole se ukázalo, že skutečné množství je 11 tun.“]

mají nad společností téměř neomezenou moc, snadno vede k přijímání nesmyslných rozhodnutí, která se přesto vykonávají.“⁷⁷

Kdokoli obeznámený s četnými příklady chybných investic a nesmyslných plánovacích rozhodnutí, o nichž referuje sovětský tisk nebo cizinci, musí připustit, že náklady špatného byrokratického hospodaření nejsou v žádném případě nižší než ty, které s sebou nese kapitalistická konkurence.

Vedle toho se ale setkáme také s přímým parazitismem. Neproduktivní správní a represivní aparát současné sovětské společnosti patří v poměru k národnímu důchodu mezi nejnákladnější na světě.

Čas od času vyjdou na světlo některé křiklavé případy tohoto parazitismu. Na jaře roku 1941 se oficiálně zjistilo, že pouze v samotné Rostovské oblasti bylo v administrativním aparátu kolchozů zaměstnáno 50 tisíc osob, které byly zcela nadbytečné i podle měřítek byrokratické státní exekutivy. Současně se vypátralo, že v moskevských továrnách měli vedoucí pracovníci k ruce několik stovek zvláštních pomocníků, jejichž jediným úkolem bylo najímat nové dělníky. A podle odhadů najal každý pomocník v průměru jen jednoho dělníka denně. Zmiňovaný Malenkov pak seznámil konferenci strany s tímto případem: jeden uralský závod pro tavení mědi prodal státnímu trustu pro zpracování barevných kovů jisté opotřebené zařízení za 100 tisíc rublů. Jiný ředitel téhož závodu neměl o tomto obchodu ani tušení a koupil totéž zařízení od trustu zpět za 111 tisíc rublů. A oba ředitelé dostali odměny, jeden za výhodný prodej, druhý za levný nákup.⁷⁸ Takové případy nejsou ojedinělé; svědčí o tom skutečnost, že byl vyhlášen zvláštní zákon, který takové obchody s opotřebeným zařízením zakázal.⁷⁹ Další příklady bychom mohli vršit donekonečna.

Byrokracie si tedy dokáže držet svoji pozici jen za cenu velkých ztrát pro celou společnost. Dezorganizovanost, disproporce a parazitismus omezují rozvoj výrobních sil a snižují životní úroveň mas. Plánované hospodářství má však přece jen jednu velkou výhodu: v případě nouze lze soustředit všechny dostupné zdroje a pracovní síly na *jednu* činnost a neohlížet se přitom na cokoli jiného.

V tom se také skrývá klíč k vysvětlení, proč sovětské Rusko dokázalo na německou invazi odpovědět tak účinným odporem. Právě za války je takové soustředěné úsilí tou nejpodstatnější věcí ze všech. V Sovětském svazu nepřipadá v úvahu, aby se válečnému úsilí pletly do cesty zájmy soukromého vlastnictví nebo zákonná práva pracujících. Výrobní odvětví, která jsou podle mírových norem neproduktivní a nezisková, lze udržovat po skoro neomezenou dobu a jejich ztráty se rozloží po celém národním hospodářství.

⁷⁷ Yvon, *L'U.R.S.S.*, s. 22. Příkladů existuje celá řada.

⁷⁸ Malenkov, „O zadačach“, s. 3.

⁷⁹ Výnos prezidia Nejvyššího sovětu SSSR z 10. února 1941 („O zapreščenii prodaži, obmena i otpuska na storonu oborudovaniija i mat'erialov i ob otvetstvennosti po sudu za eti nežakonnnye dějstvija“).

Celé průmyslové oblasti mohou být z vojenskostrategických důvodů přemístěny bez ohledu na náklady. Lze rozsáhle testovat a zavádět nové vynálezy a provádět technické a společenské experimenty. Pracovní síly je možné poslat tam, kde je jich nejvíc potřeba, a přimět je pracovat za děsivých podmínek. Obyvatelstvo může být donuceno přinášet oběti, o jakých si američtí Rickenbackerové⁸⁰ netroufají ani snít.⁸¹

Tato koncentrace veškeré moci a veškerých zdrojů v rukou jediné skupiny vládců nevysvětluje pouze ruské válečné úspěchy, nýbrž nám také naznačuje, jak si byrokracie – navzdory všem vnitřním disproporcím, špatnému hospodaření a společenským konfliktům – dokázala udržet svoji moc i v době míru. Ať byly ztráty sebevětší, byrokracie měla k dispozici všechny zdroje obrovského impéria, aby je mohla zamaskovat a aby umožnila systému přežít krizi.

Stát a hospodářství

Poté, co jsme načrtli sociální stratifikaci sovětské společnosti a společenské rozpory, rádi bychom se na chvíli zastavili u vztahu mezi státem a hospodářstvím.

Marxisté vždy bývali hrdí na to, že dokážou za právními fikcemi a ideologickými závoji odhalit skutečné společenské vztahy. O to pozoruhodnější tudíž je, že by množství autorů, kteří prošli školou marxismu, mělo uvěřit tomu, že výrobní prostředky v Rusku patří „všem“ nebo „dělnické třídě“, protože se to píše v zákonech. Jenže výrobní prostředky v Rusku nepatří všem, nýbrž státu. Podle marxistického učení je stát organizovaným násilím vládnoucích tříd sloužícím k útlačení tříd utiskovaných a sama jeho existence, a dokonce jeho neustálé posilování by měly marxistům stačit jako varovný signál, že mají co do činění s třídní společností. Trockij jednou napsal, že výrobní prostředky v Rusku patří státu a stát patří byrokracii.⁸² V této myšlence, kterou později Trockij bohužel zavrhl jako pouhý aforismus, je více moudrosti než v celé trockistické literatuře o „degenerovaném dělnickém státě“.⁸³

⁸⁰ [Autor naráží na Eddieho Rickenbackera (1890–1973), americké stíhací eso za první světové války. Pravicově orientovaný Rickenbacker se za druhé světové války zapojil do americké válečné propagandy a mj. žádal po americkém dělnictvu zvýšené pracovní úsilí v zázemí. V roce 1943 podnikl oficiální cestu do SSSR, kde se mu velmi zamlouvala tuhá pracovní disciplína. Podobné pochvalné názory na SSSR zastávali také někteří představitelé amerického kapitálu.]

⁸¹ Připojme poznámku, že nerovnosti, které jsme viděli v sovětském civilním životě, nalezneme také v tolik propagované „lidové“ Rudé armádě, kde jsou dokonce ještě výraznější. Vojín Rudé armády dostává 10 rublů měsíčně, poručík 1000 rublů a plukovník 2400 rublů. Americký žold je rozhodně více rovnostářský: 50 dolarů pro vojína, 150 pro poručíka a 333 pro plukovníka. Viz „The Russian Worker“, *New York Times* 92 (1943), č. 31 257 (23. 8.), s. 14.

⁸² [Srov. Trockij, *Zrazená revoluce*, s. 214.]

⁸³ Celý trockistický argument, že Rusko je dělnický stát, stojí a padá s tezí, že už samotné zestátnění výrobních prostředků znamená vznik dělnického státu – a nic dalšího už zkoumat nemusíme. Toto tvrzení je v naprostém rozporu nejen s realitou, ale rovněž s celou marxistickou tradicí. Už Engels si z takové představy tropil žerty, když napsal, že kdyby na každém státním podniku

Několik autorů už upozornilo na skutečnost, že v zestátněném hospodářství vše závisí na tom, kdo drží v rukou státní moc.⁸⁴ Jestliže ji drží široké, demokraticky organizované masy výrobců, pak jsou v jejich rukou také výrobní prostředky a žijeme v socialismu nebo jsme zdárně na cestě k němu. Jestliže se však moc nachází výhradně v rukou zvláštní privilegované vrstvy, pak tato vrstva ovládá také výrobní prostředky a žijeme v třídní společnosti.

Docházíme tak k závěru, že socialismus je nemožný a nepředstavitelný bez demokracie. Demokracie není nahodilou a nadbytečnou ozdobou na stavbě socialistického hospodářského řádu, nýbrž jejími skutečnými základy, její podstatou.

Nebylo by však správné tvrdit, že jakmile byly výrobní prostředky zestátněny, hospodářské zákony přestávají platit a účinkovat, že politika nahradila ekonomii atd. Politický útlak je totiž jen odvrácenou stranou hospodářského vykořisťování. A stát hájí třídní vztahy, které panují v hospodářství.

Despotická diktatura byrokracie není nahodilou nadstavbou socialistického hospodářství či chorobným výrůstkem na jeho těle. Je to adekvátní a zákonitý politický projev hospodářské skutečnosti, že byrokracie vykořisťuje široké masy. Lze opravdu říci, že byrokracie vládne v továrně, protože ovládá stát, ale se stejnou oprávněností můžeme tento výrok i otočit. Ve hře jsou totiž dvě strany jednoho základního třídního vztahu. Nemýlili bychom se, kdybychom řekli, že k uskutečnění socialismu v Rusku chybí už jen zavést demokracii výrobců; jenže takové zavedení by zdaleka neznamenal jen „čistě politický“ převrat v „nadvstavbě“, nýbrž by si zároveň žádalo i *sociální* revoluci. Revoluce by nedokázala svrhnout byrokracii politicky, aniž by ji zbavila její hospodářské moci. Nemohla by zavést demokracii, aniž by výrobní vztahy založené na poslušnosti a vykořisťování nahradila vztahy založenými na svobodě a rovnosti, na dobrovolné spolupráci. Musela by převést společenské výrobní prostředky z hierarchického kolektivního vlastnictví byrokracie do demokratického kolektivního vlastnictví výrobců. Pouze touto cestou lze v Rusku dosáhnout socialismu.

bylo něco socialistického, musel by být prvním socialistickým zařízením rotní krejčí od armády. [Srov. Engels, „Pana Eugena Dühninga převrat vědy“, s. 275.] Trockisté říkají, že ruský stát je ve své podstatě dělnickým státem, protože jeho hospodářský základ nepřestává být socialistický. A tento základ spočívá v zestátnění výrobních prostředků. Kdyby někdo skromně namítal, že zestátnění samo o sobě není socialistickým opatřením, poněvadž i stát vykořisťovatelů může zestátnit, trockisté odpovědí, že zestátnění *provedené dělnickým státem* je nutně socialistickým opatřením. Tudíž se ukazuje, že Rusko je dělnický stát, protože má socialistický základ, ale tento základ je socialistický jen proto, že Rusko je dělnický stát. Anebo řečeno stručněji: Rusko je dělnický stát, protože je dělnický stát. A když tomu nevěříte, jste filistr, maloburžo a renegát...

⁸⁴ Obzvlášť dobře se s touto otázkou vypořádal Max Shachtman v různých číslech časopisu *The New International*. [Viz zvláště Max Shachtman, „Is Russia a Workers' State?“, *The New International* 6 (prosinec 1940), č. 10 (49), s. 195–205.]